

Тема 1.

ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Національне багатство

Національне багатство – це сукупність ресурсів країни (економічних активів) та нагромаджених благ, які є в її розпорядженні та можуть використовуватися для здійснення процесу виробництва продукції, робіт, надання послуг та забезпечення життєдіяльності людей.

Важливість даного показника визначається тим, що він, з одного боку, відображає загальну результативність функціонування економіки, а з другого – характеризує стан та динаміку рівня життя людей.

Національне багатство включає в себе елементи, які дуже різноманітні за своїм складом і змістом та виконують різні функції у житті суспільства.

У складі національного багатства можна виділити такі елементи:

- 1) нефінансові активи, що є результатом виробничої діяльності (створені нефінансові активи);
- 2) нефінансові активи, що не є результатом виробничої діяльності (нестворені нефінансові активи):
- 3) фінансові активи/ пасиви;
- 4) нагромаджені споживчі товари довгострокового використання у домашніх господарствах (особисте майно громадян);
- 5) прямі іноземні інвестиції.

Для аналізу динаміки національного багатства розробляється баланс національного багатства. На його основі здійснюється оцінка річної зміни (приросту або зменшення) національного багатства у вартісній оцінці у поточних цінах. Для оцінки абсолютної динаміки сукупних ресурсів економіки, які представлені у балансі національного багатства, при складанні балансу використовуються порівнянні ціни.

Для оцінки основних засобів у галузях економіки як зведений кількісний показник використовується показник обсягу основних фондів у поточних (або у порівнянних – за розрахунку динаміки зміни ресурсної забезпеченості) цінах у галузях економіки. Важливими показниками якості нагромаджених основних фондів є такі показники: рівень зношеності основних фондів, віковий склад активної частини основних фондів, питома вага обладнання, яке відповідає передовим високотехнологічним світовим зразкам (за рівнем енерго- та паливоємності, продуктивності, екологічності).

1.2. Природно-ресурсний потенціал

Природно-ресурсний потенціал включає в себе дві складові:

- 1) природні ресурси;
- 2) природні умови.

Природні ресурси включають у себе такі компоненти, як земля, надра, лісові та водні ресурси, рослинний і тваринний світ, повітряний простір.

Природні умови – це тіла й сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей.

До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу відносять: географічне положення, кліматичні умови, особливості рельєфу та розміщення ресурсного потенціалу.

Природно-ресурсний потенціал є багатокомпонентним. Вирізняють такі його складові: мінеральні, земельні, водні, біологічні, рекреаційні, кліматичні та космічні ресурси. За ознакою вичерпності природні ресурси поділяються на групи: невичерпні (сонячна радіація, енергія води, вітру); вичерпні відновлювані (грунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо); вичерпні невідновлювані (мінеральна сировина, природні будівельні матеріали).

Земельні ресурси. Земля як ресурс має багатоцільове призначення: територіально-просторовий базис, головний засіб виробництва і предмет праці у сільському господарстві, джерело продовольства та ін.

Лісові ресурси. Україна належить до малолісних і лісодефіцитних країн. Площа лісів на її території становить 10,8 млн га, у т. ч. землі, вкриті лісовою рослинністю, – 9,6 млн га із загальним запасом деревини 1,74 млрд.. куб. м.

Водні ресурси. Потенціал водних ресурсів країни формується за рахунок:

- поверхневих джерел;
- підземних вод;
- морської води.

Мінеральні ресурси. Мінерально-сировинна база України включає близько 20 тис. родовищ і проявів 113 видів корисних копалин. Державним балансом запасів України враховується 9051 родовище 96 видів корисних копалин.

Економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу передбачає застосування економічних критеріїв, за якими розраховують економічну ефективність використання природних ресурсів у виробничій діяльності, оцінюють економічні наслідки від такого використання для навколишнього природного середовища. Здійснення економічної оцінки базується на методичних підходах, заснованих на категоріях ренти та ефективності.

1.3. Людський потенціал

З економічного погляду людський потенціал – сукупність населення, що проживає на території країни, його здатність забезпечити потреби економіки у відповідній кількості та якості суспільної праці.

Для оцінки та характеристики людського потенціалу країни використовуються такі показники: чисельність населення; трудовий потенціал; трудові ресурси.

Чисельність населення є динамічним показником, який постійно

змінюється під впливом різноманітних чинників.

Поняття «трудоий потенціал» – це загальна сукупна здатність населення до праці, забезпечувати потреби економіки країни робочою силою та кваліфікованими працівниками.

Структура трудового потенціалу – це співвідношення між окремими його складовими. Виокремлюють такі види структури трудового потенціалу: поселенська (або урбаністична), демографічна (статеві-вікова та сімейна), етнічна, соціальна, освітня (освітньо-кваліфікаційна), галузева, регіональна.

Трудові ресурси – це частина населення країни, яке за своїми фізичними та духовними здібностями, набутою освітою та професійно-кваліфікаційним рівнем здатна працювати у народному господарстві, займатися суспільно корисною діяльністю.

Згідно з методологією Міжнародної організації праці (МОП) до зайнятого населення відносяться особи у віці 15–70 років, які займаються економічною діяльністю.

Рівень зайнятості визначається як відношення (у відсотках) кількості зайнятого населення у віці 15–70 років до всього населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально-демографічною ознакою.

1.4. Виробничий та науково-технічний потенціал

Виробничий та науково-технічний потенціал – це сукупна спроможність галузей народного господарства та регіонів виробляти промислову і сільськогосподарську продукцію, здійснювати інвестиційну та інноваційну діяльність і надавати послуги населенню та виробництву. Це відрізняє його від понять – «національного багатства», «виробничих сил», «матеріально-технічної бази», котрі відображають досягнутий рівень розвитку суспільства.

Промисловість України – основна і провідна галузь суспільного виробництва, що забезпечує потреби народного господарства країни у паливі, енергії, сировині, матеріалах, забезпечує постійне технічне переозброєння всіх сфер і галузей економіки, а також задовольняє різноманітні потреби населення.

Промисловість України характеризується складною, розгалуженою структурою. Вона представлена потужним паливно-енергетичним і металургійним комплексом, сучасним багатогалузевим машинобудуванням, хімічною і нафтохімічною промисловістю, виробництвом будівельних матеріалів, легкою, харчовою галузями тощо.

Результативні показники, що характеризують ефективність виробництва й ефективність використання виробничого потенціалу в Україні істотно відстають від передових країн світу.

Офіційно затвердженими індикаторами науково-технічного розвитку країн – членів ЄС, що характеризують насиченість населення держави науковими кадрами, є кількість працівників, які виконують дослідження і розробки, у загальній чисельності зайнятих в економіці країни (у розрахунку

на 1000 осіб). У 2010 р. виконанням наукових та науково-технічних робіт в організаціях, підприємствах та установах України займалося біля 170,5 тис. чол., з яких 5,0 тис. чол. мали науковий ступінь доктора наук і 18,0 тис. чол. – кандидата наук. Насиченість України науковими кадрами – на рівні східноєвропейських країн і становить 5,3 виконавця наукових і науково-технічних робіт на 1000 осіб економічно активного населення.

1.5. Ефективність національної економіки

Ефективність національної економіки – це співвідношення між результатами діяльності та витратами, які необхідні для досягнення цих результатів. У цьому показнику відображається кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва та живої праці, тобто віддача сукупних вкладень.

У загальному вигляді ефективність національної економіки можна виразити такою формулою:

$$E = P / Z,$$

де P – результати виробництва (вартість товарів і послуг);

Z – затрати чинників виробництва (собівартість продукції, робіт, послуг).

Розрізняють два види ефективності національної економіки – соціальну та економічну.

Соціальна ефективність характеризує відповідність національного виробництва потребам людей і цілям суспільства. Інтегруючим показником соціальної ефективності є виробництво товарів народного споживання в загальному обсязі виробництва за певний період (переважно за рік). У розвинутих країнах частка товарів народного споживання (зокрема послуг) у ВВП становить майже 70%, а виробництво засобів виробництва – до 30%. Крім того, соціальна ефективність конкретизується в таких категоріях, як соціальні витрати (забруднення навколишнього середовища, рівень захворюваності, рівень бідності тощо) і соціальні блага (рівень освіти, життєвий рівень та ін.).

До конкретних показників економічної ефективності національної економіки належать: продуктивність праці (Π_{np}) у цілому, у промисловості, сільському господарстві, в окремих галузях та видах виробництв.

Цей показник визначається за формулою:

$$\Pi_{np} = B_{np} / Z_{np}$$

де B_{np} – величина ВВП;

Z_{np} – затрати праці (кількість зайнятих).

Він показує, скільки валового внутрішнього продукту (продукції) виробляється на одиницю витрат живої праці.

Зворотне співвідношення даних складових називається трудомісткістю (T), яка показує, скільки витрачається живої праці на одиницю продукції:

$$T = Z_{np} / B_n (B_{np})$$

Матеріаловіддача (M) – це співвідношення між вартістю ВВП (B_{np}) та

матеріальними витратами на його виробництво (MB):

$$M = B_{np} / MB,$$

Обернений показник матеріаловіддачі називається матеріаломісткістю ($M_{міст.}$):

$$M_{міст.} = MB / B_{np}.$$

Фондовіддача (Φ) відображає, скільки припадає продукції на одиницю вартості основних виробничих фондів:

$$\Phi = B_{np} / B_{овф},$$

де $B_{овф}$ – середньорічна вартість основних виробничих фондів, які використовуються для виробництва продукту.

Обернений показник до фондовіддачі називається фондомісткістю ($\Phi_{міст.}$) – Він показує, скільки середньорічної вартості основних виробничих фондів втілено в кожній гривні виробленої продукції:

$$\Phi_{міст.} = B_{овф.} / B_{np}.$$

Останнім часом у статистиці застосовуються показники порівняльної конкурентоспроможності, розроблені Міжнародним Валютним Фондом (МВФ). Ця система показників створена для зіставлення цін і витрат в обробній промисловості країни відносно середньозважених відповідних індикаторів найбільш розвинутих індустріальних країн. Таких показників п'ять:

- 1) питомі затрати на заробітну плату (в розрахунку на одиницю продукції);
- 2) нормалізовані питомі затрати на робочу силу (в розрахунку на одиницю продукції), тобто випуск продукції на відпрацьовану людину-годину;
- 3) рівень повних питомих витрат за елементами доданої вартості, тобто показники питомих витрат усіх первинних чинників виробництва;
- 4) порівняльний рівень оптових цін у промисловості;
- 5) порівняльний рівень експортних цін промислових товарів.

Ця система показників характеризує у певній мірі конкурентоспроможність у міжнародній торгівлі.

Тема 2. **СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Структура національної економіки відображає співвідношення між окремими частинами економіки та її зв'язки із зовнішнім світом. На рівні національної економіки виділяють такі види структурних співвідношень: соціальні, організаційні, відтворювальні, видів економічної діяльності, регіональні, зовнішньої торгівлі.

2.1. Соціальна структура

Соціальна структура відображає розподіл національної економіки за формами власності та за рівнем доходів населення. Власність є основою всієї системи суспільних відносин. В економіці України існують три форми власності: приватна, державна й комунальна.

У національній економіці переважає приватна власність, що є однією з головних ознак її ринкового характеру.

Важливою характеристикою соціальної структури економіки є співвідношення, які визначають розподіл доходів серед населення. Питання розподілу доходів сприяє вирішенню проблеми створення ефективного попиту, що вкрай актуально для України, у якій відбуваються активні структурні зміни в усіх сферах економіки, і особливо – у рівні доходів населення.

На думку фахівців Світового банку, посилення диференціації за рівнем доходів має кілька причин, як негативних, так і позитивних. Коли нерівність виникає внаслідок нерівномірного зростання доходів, появи більш заможних верств населення завдяки кращій освіті або більшій виробничій активності у сфері підприємництва певних верств суспільства, то це тільки активізує економічні процеси. Навпаки, коли розрив у доходах виникає внаслідок поширення корупції, встановлення численних привілеїв та спеціальної системи дозволів для суб'єктів господарювання, схем приховування доходів, то це призводить до обмеження вільної конкуренції, монополізації ринків, тотальної «тінізації» економіки та уповільнення темпів її розвитку.

Дослідження диференціації доходів населення, проведене Інститутом економічного прогнозування НАН України, показало, що ступінь нерівності доходів в Україні значно вищий від розвинутих країн ЄС. Його основними причинами є високий рівень монополізації економіки, значна частина тіньового сектору, послаблення дії механізмів державного регулювання доходів, зокрема, через жорстку політику обмеження заробітної плати у державному та комунальному секторах економіки.

2.2. Організаційна структура національної економіки

Ринкова організація національної економіки відображається у пропорціях між інституційними секторами (секторна структура),

показниками концентрації виробництва (структура бізнесу), співвідношенням організаційно-правових форм господарювання у підприємницькому секторі.

Секторна структура. Ринкова економіка функціонує у вигляді інституційних секторів, взаємодія між якими характеризує найважливіші економічні пропорції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, між виробництвом товарів та послуг, між реальним і фінансовим секторами, між виробництвом та споживанням. Методологічною основою секторного поділу економіки є Система національних рахунків (СНР), прийнята міжнародними організаціями у 1993 р.

Відповідно до СНР виділяють такі інституційні сектори економіки:

Нефінансові корпорації – підприємства (юридичні особи) усіх форм власності, діяльність яких орієнтована на виробництво й реалізацію товарів і нефінансових послуг на ринку задля отримання прибутку.

Фінансові корпорації – комерційні інституційні одиниці, що спеціалізуються на фінансово-посередницькій діяльності: кредитні установи (банки, фондові біржі, інвестиційні фонди, кредитні спілки тощо) та страхові компанії.

Сектор загального державного управління (СДЗУ) – органи державного управління всіх рівнів; некомерційні організації, що здійснюють і надають безкоштовні або пільгові послуги індивідуального характеру у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, відпочинку, соціального забезпечення тощо.

Сектор домашніх господарств – сукупність фізичних осіб як споживачів, рахунки яких неможливо відокремити від рахунків самого домашнього господарства ні юридично, ні економічно.

Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства – інституційні одиниці, створені окремими групами домашніх господарств для забезпечення власних інтересів.

Структура бізнесу поділяється на: малі, середні, великі підприємства.

2.3. Відтворювальна структура

Відтворювальна структура – це співвідношення: між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, між споживанням основного капіталу та доданою вартістю, між споживанням та нагромадженням, між виробничими галузями та інфраструктурою. Ці пропорції відображають можливості економічного зростання та його ефективності.

До основних пропорцій, що характеризують розвиток економіки на всіх стадіях процесу відтворення, належать співвідношення: між споживанням основного капіталу та доданою вартістю (валовим внутрішнім продуктом), між нагромадженням (фондом нагромадження) та споживанням (фондом споживання).

Пропорція (між споживанням основного капіталу та доданою вартістю)

характеризує розподіл валового внутрішнього продукту на чистий внутрішній продукт та вартість спожитого основного капіталу (амортизацію основних засобів за рік).

Співвідношення між споживанням та нагромадженням залежить від багатьох чинників, головні з яких: величина доходів та податків; вартість факторів виробництва – матеріальних ресурсів, робочої сили, капіталу (рівня процентної ставки); обсяги нематеріальних активів (інформація, технології і т. п.); співвідношення між попитом і пропозицією; стабільність грошового обігу; стабільність політичної ситуації й законодавства; стан навколишнього природного середовища тощо.

Розвиток економіки, її ефективність безпосередньо залежать від стану та рівня розвитку інфраструктури. З іншого боку, розвиток інфраструктури потребує великих капітальних вкладень і не дає швидкої віддачі. Однак скорочення інвестицій в інфраструктуру, що призводить до занепаду цієї сфери, негативно позначається на ефективності виробництва, темпах науково-технічного прогресу, якості продукції. Тому в більшості промислово розвинутих країн світу динамічний розвиток інфраструктури є одним із головних напрямів державної інвестиційної політики.

2.4. Структура видів економічної діяльності

Структура національної економіки за видами економічної діяльності пов'язана з суспільним поділом праці.

Згідно з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), прийнятого в Україні у 2001 р. на основі стандарту міжнародної класифікації Європейського Союзу, виділяють 17 укрупнених видів економічної діяльності (секцій), які мають шифри за літерами англійського алфавіту:

- А – сільське господарство, мисливство та лісове господарство;
- В – рибне господарство;
- С – добувна промисловість;
- Д – обробна промисловість;
- Е – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води;
- F – будівництво;
- G – оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту;
- Н – готелі та ресторани;
- І – транспорт і зв'язок (включаючи залізничний, автомобільний, авіаційний, трубопровідний транспорт, допоміжні транспортні послуги, пошту та зв'язок);
- J – фінансова діяльність;
- К – операції з нерухомістю, здавання майна в оренду та послуги юридичним особам (включаючи діяльність у сфері інформатизації та дослідження й розробки);
- L – державне управління;
- M – освіта (у тому числі вища);

N – охорона здоров'я та соціальна допомога;

O – колективні громадські та особисті послуги (зокрема громадська діяльність, прибирання вулиць та оброблення відходів, діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту);

P – послуги домашньої прислуги;

Q – екстериторіальна діяльність.

Укрупнені види економічної діяльності за своїм складом дуже неоднорідні. Серед них є такі, що представлені одним або декількома видами діяльності (наприклад, рибне господарство, готелі та ресторани, послуги домашньої прислуги). Разом із тим є дуже складні укрупнені види, що об'єднують десятки і сотні видів діяльності (обробна промисловість). Тому в кожному виді виділені підвиди, а також розділи, підрозділи, класи та підкласи, які мають цифрові коди.

2.5. Регіональна структура

Регіональні економічні пропорції відображають особливості концентрації виробництва продукції (або інших видів економічної діяльності), які склалися в результаті дії територіального поділу праці. Ключовими чинниками формування певних територіальних утворень різних рівнів є взаємодія економічних інтересів господарських систем і населення даної території, наявність корисних копалин та сировинної бази, природні умови, економічні зв'язки, культурні традиції тощо.

Найукрупненіші одиниці поділу національної економіки за регіональними формами організації господарства – інтегральні економічні райони. Вони виділені на основі особливостей економічного розвитку різних частин території України і є об'єктами економічного аналізу, прогнозування і державного регулювання регіонального розвитку.

В Україні виділено вісім економічних районів, у які інтегруються адміністративно-територіальні одиниці:

- Донецький – Донецька і Луганська області;
- Придніпровський – Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області;
- Східний – Полтавська, Сумська, Харківська області;
- Центральний – Київська область, місто Київ, Черкаська область;
- Поліський – Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області;
- Подільський – Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області;
- Карпатський – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області;
- Причорноморський – Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, Миколаївська, Одеська, Херсонська області.

В окрему групу територіальних одиниць виділяють регіони, які виникли в результаті формування транснаціональних економічних відносин. До них відносяться єврорегіони «Буг» та «Карпатський», прикордонні

регіони з Російською Федерацією, спеціальні (вільні) економічні зони (СВЕЗ), території пріоритетного розвитку (ТПР), проблемні території (Чорнобильська зона, депресивні території) тощо.

Створення СВЕЗ передбачає досягнення трьох основних цілей: економічного зростання в певному регіоні і здійснення позитивного впливу (безпосереднього чи опосередкованого) на розвиток країни; вирішення соціальних проблем; екологічне оздоровлення.

2.6. Структурні зрушення в економіці України

Структурні співвідношення мають велике значення для збалансованого розвитку національної економіки, її ефективності та стабільного зростання. Світовий досвід указує на те, що економічне зростання країн Західної Європи великою мірою пояснюється глибокими структурними змінами, які забезпечили впровадження досягнень науково-технічного прогресу, економію та раціональне використання ресурсів та інші позитивні зрушення.

Характеризуючи сучасний стан економіки України, слід зазначити, що серед багатьох чинників формування негативних тенденцій її розвитку дуже вагому, якщо не головну, роль відіграють структурні диспропорції. Вони накопичувалися в економіці України роками під впливом централізованої системи управління, що «узаконювала» незбалансований розвиток окремих частин економіки внаслідок нерівномірного розподілу ресурсів і політики пріоритетного розвитку військово-промислового комплексу та галузей, які були з ним безпосередньо пов'язані. Структурні деформації, притаманні економіці УРСР у часи командно-адміністративної системи, залишилися у спадщину незалежній Україні.

Одним з основних показників, які характеризують ефективність структури економіки, є співвідношення між валовим внутрішнім продуктом (доданою вартістю + податки на продукти за винятком субсидій) і проміжним споживанням у випуску товарів і послуг.

Нині структура економіки України ще не відповідає повною мірою вимогам ринкової самоорганізації, яка б розвивалася на засадах синергетики, тобто за рахунок ендогенних (внутрішніх) чинників інтенсифікації виробництва на основі досягнень науково-технічного прогресу та економічного використання ресурсів.

Тема 3 ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Державні фінанси

Державні фінанси: економічний зміст та складові.

У специфічних умовах становлення незалежної української економіки одним із найбільш складних завдань для держави стало формування ефективної фінансової системи, і насамперед її центральної ланки – системи державних фінансів, через яку здійснюється багатосторонній регулювальний вплив держави на соціально-економічний розвиток країни (рис. 3.1).

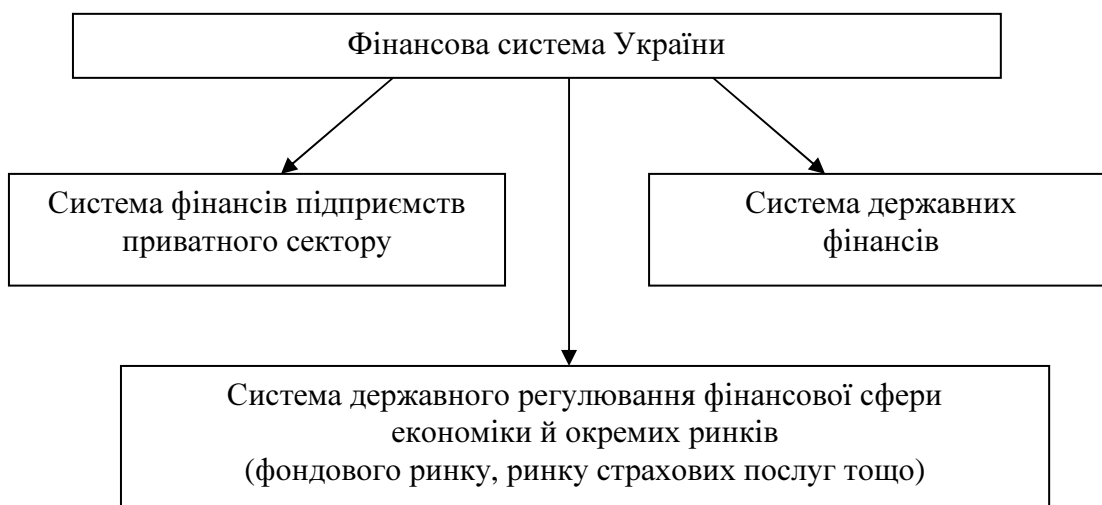

Рис. 3.1. Структура фінансової системи України

Державні фінанси за своїм економічним змістом є системою фінансових відносин щодо розподілу та перерозподілу ВВП, що пов'язані з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави та їх використанням спеціально створеними центральними та місцевими органами влади й управління та підпорядкованими ним підрозділами для забезпечення певних завдань та функцій держави.

Державні фінанси – центральна ланка фінансової системи, що забезпечує функціонування державного сектору економіки та фінансової сфери України. Вона включає кілька складників, кожен з яких має власну сферу функціонування та спеціальне призначення (рис. 3.2).

Складові державних фінансів України:
- бюджетна система, нормативно-правова база якої забезпечується бюджетним законодавством
- податкова система, нормативно-правова база якої забезпечується податковим законодавством
- система державних внутрішніх та зовнішніх запозичень
- система державних цільових фондів, що забезпечує державні соціальні гарантії, державне страхування населення тощо
- система фінансів підприємств і організацій державної та комунальної форм власності, у тому числі установ та організацій сектору загального державного управління (СЗДУ)

Рис. 3.2. Складові державних фінансів України

Бюджетна система України

Центральною ланкою системи державних фінансів будь-якої країни є бюджетна система. В Україні бюджетна система складається з Державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

Організація та принципи побудови бюджетної системи, а також взаємозв'язок між її окремими ланками характеризуються поняттям «**бюджетний устрій**». Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни.

Державний бюджет України

Державний бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Узагальнена схема структури бюджету держави подана в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

УЗАГАЛЬНЕНА СХЕМА СТРУКТУРИ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ

Доходи бюджету	Видатки бюджету
<ul style="list-style-type: none"> • Податкові надходження: Податок з доходів фізичних осіб Податок на прибуток підприємств Непрямі податки (податок на додану вартість, акциз) Податки на майно Податки на міжнародну торгівлю Місцеві податки та збори 	<ul style="list-style-type: none"> • Закупівлі товарів та послуг: Державне управління Правоохоронна діяльність Оборона Освіта Охорона здоров'я Наука

	Культура Фізична культура та спорт Засоби масової інформації
<ul style="list-style-type: none"> • Неподаткові надходження: Доходи від власності та підприємницької діяльності (дивіденди від акцій, що належать державі, рентна плата та ін.) Власні надходження бюджетних установ та організацій Надходження коштів від продажу державного майна (від приватизації) 	<ul style="list-style-type: none"> • Державні інвестиції
<ul style="list-style-type: none"> • Доходи від операцій з капіталом 	<ul style="list-style-type: none"> • Соціальні трансферти (соціальний захист населення)
<ul style="list-style-type: none"> • Трансферти 	<ul style="list-style-type: none"> • Обслуговування державного боргу (внутрішнього та зовнішнього)
<ul style="list-style-type: none"> • Цільові фонди 	<ul style="list-style-type: none"> • Сальдо державного бюджету

Податкова система України

Податкове законодавство країни, **система оподаткування**, за допомогою якої здійснюються податкові платежі до бюджетів, а також **сукупність державних податкових органів**, що виконують певні функції, являють собою основні складові податкової системи України.

Податкове законодавство є специфічною складовою фінансового законодавства країни. Його особливість полягає в тому, що основні принципи побудови податкової системи України, її склад, а також права та обов'язки платників податків були визначені Законом України «Про систему оподаткування» в редакції від 18.02.1997 р.

Головним завданням Державної податкової адміністрації (ДПА) України є:

> здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю сплати до бюджетів податків, зборів та інших обов'язкових платежів;

> забезпечення застосування фінансових санкцій та адміністративних штрафів до порушників податкового законодавства;

> захист інтересів держави в судових органах у справах, що стосуються сплати податків;

> робота з платниками податків щодо роз'яснення податкової політики держави та чинного законодавства;

> ведення Державного реєстру фізичних осіб і загальнодержавної бази даних осіб – платників податків.

Податкова міліція України – це правоохоронний орган, який захищає конституційні права громадян та інтереси держави у сфері оподаткування.

Головне управління податкової міліції України є структурним підрозділом ДПА України.

Система оподаткування – це нормативно визначені органами законодавчої влади платники податків, їхні права та обов'язки, об'єкти оподаткування, види податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів, а також порядок стягнення встановлених податкових платежів, зборів і внесків.

Система фінансів підприємств і організацій державної та комунальної форм власності

Самостійну складову системи державних фінансів становлять фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності. Сьогодні у сфері управління центральних та місцевих органів виконавчої влади перебуває близько 3,5 тис. державних підприємств.

До СЗДУ належать державні установи та організації, до складу яких входять установи та організації державної та комунальної форм власності у сфері загального управління, фінансів, регулювання економіки, науково-дослідної діяльності, охорони навколишнього природного середовища, оборони, підтримування внутрішнього порядку, безкоштовного або пільгового обслуговування населення у сферах освіти, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, культури і мистецтва, соціального забезпечення.

3.2. Банківська система

Важливою складовою фінансової системи національної економіки є кредитна система, яка охоплює банківську систему та небанківські фінансово-кредитні установи. В Україні функціонують два типи кредитних систем:

- Спеціалізована кредитна система – коли існує чітка межа між операціями та принципами регулювання діяльності банків і небанківських фінансово-кредитних установ.

- Універсальна кредитна система – коли надається можливість практично всім фінансово-кредитним установам здійснювати різні види кредитно-фінансових послуг.

Структурну схему типової кредитної системи показано рис. 3.3.

КРЕДИТНА СИСТЕМА				
БАНКІВСЬКА СИСТЕМА			СИСТЕМА НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ	
Центральний банк	Операційні комерційні банки		Спеціалізовані	Поштово-система
	універсальні	спеціалізовані	Інститути	
		Інвестиційні • Інноваційні • Ощадні • Облікові • Депозитні • Іпотечні	• Інвестиційні фонди та компанії • Лізингові компанії • Факторингові компанії • Страхові компанії • Брокерські та дилерські фірми • Пенсійні фонди • Фондові біржі • Ломбарди • Кредитні спілки і товариства	• Поштові відділення • Поштово-ощадні установи
ОБ'ЄДНАННЯ БАНКІВСЬКИХ ТА НЕБАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ				

Рис. 3.3. Структурна схема типової кредитної системи

3.3. Небанківські (парабанківські) фінансово-кредитні інститути

До основних небанківських (парабанківських) фінансово-кредитних установ в Україні належать: інвестиційні, лізингові, факторингові, страхові та фінансові компанії, пенсійні фонди, ломбарди, кредитні товариства та спілки, біржі тощо. Як конкуренти банків за грошові ресурси вони почали відігравати помітну роль в акумулюванні заощаджень населення.

Основними перевагами парабанківських установ, порівняно з банківськими, вважаються:

- низька вартість операцій та послуг;
- спрощеність порядку і правил надання послуг, що пояснюється менш жорсткими правилами регулювання діяльності;
- спеціалізація операцій та послуг;
- диференційована орієнтація діяльності на кінцевого споживача;
- гнучкість у встановленні обсягів, строків, умов фінансування та кредитування, а також обслуговування боргу;
- привабливість для фізичних та юридичних осіб з погляду розміщення тимчасово вільних грошових коштів, що забезпечує формування ресурсної бази;
- можливість проведення непривабливих для універсальних і спеціалізованих банків фінансово-кредитних операцій;
- можливість пооб'єктного гнучкого регулювання правил діяльності

парабанківських установ державними органами.

До складу парабанківської системи входять:

- Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, які характеризуються тим, що їхня діяльність спеціалізується на обслуговуванні певних типів клієнтів або певних сфер, які надмірно ризикові для банків. Яскравими представниками ризикових сфер спеціалізації є сільське господарство і підприємництво.

- Поштово-ощадні установи – акумулюють грошові кошти широких верств населення через свою розгалужену систему. Гроші надаються іншим фінансово-кредитним установам (банкам), центральним і місцевим органам виконавчої влади, фондам, спілкам. Такі установи малоризикові, відсоткові ставки за депозитними вкладеннями низькі.

Тема 4.

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

4.1. Економічні функції держави

Місце держави в громадянському суспільстві

Держава може ефективно функціонувати у межах певного соціального порядку при політичній стабільності і сприятливому зовнішньому середовищі за умов додержання спільних правил гри в усіх сферах суспільного життя, зокрема й в економіці.

Визначальна роль держави полягає у тому, щоб виражати і захищати сукупні (спільні) інтереси усіх членів суспільства. Отже держава є інститутом, який має втілювати загальну волю, спільні інтереси громадян. Вона є формою політичної самоорганізації людей на певній території. Найважливішою функцією держави є управління соціальними, економічними, технологічними та Іншими процесами, що відбуваються в суспільстві.

Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання виконує багато функцій, їх можна згрупувати за такими п'ятьма напрямками.

1. Формування правових засад функціонування економіки. З цією метою держава визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між виробниками та покупцями товарів, регламентує здійснення окремими підприємствами зовнішньоекономічної діяльності, визначає обов'язки підприємств перед державою тощо.

2. Емісійна функція, її сутність полягає у забезпеченні економіки необхідною кількістю грошей. У цій сфері держава є монополістом і протистоїть великій кількості покупців, які формують попит на гроші. З метою задоволення цього попиту держава здійснює грошово-кредитну політику.

3. Усунення вад ринкового саморегулювання. Механізм ринкового саморегулювання не забезпечує ефективний розподіл ресурсів тільки за певних ідеальних умов. Розподіл ресурсів, за яким стан суб'єктів ринку або поліпшується, або не змінюється, називається ефективним (оптимальним) за Парето. Проте в економіці виникають ситуації, коли ринковий механізм не забезпечує ефективного використання ресурсів. Такі умови і створюють вади (провали, неспроможності) ринку. Неспроможність ринку забезпечити ефективний за Парето розподіл ресурсів компенсується державним «втручанням» в економіку. З цією метою держава здійснює захист конкуренції, забезпечує людей суспільними товарами, реагує на можливість виникнення екстерналій, бере участь у розв'язанні проблем неповноти ринків, формує інформаційну інфраструктуру ринку, здійснює стабілізаційну політику.

4.2. Державний механізм перерозподілу доходів і ресурсів

У сучасній економіці механізм ринкового саморегулювання забезпечує зв'язок процесу виробництва з процесами обміну, розподілу і споживання, створюючи необхідні умови для задоволення суспільних потреб.

Об'єктами розподілу може бути земля чи інші природні ресурси, капітал, дохід, технологія, інформація тощо. До інфраструктури розподілу слід віднести систему оплати праці, грошово-кредитну, податкову, бюджетну системи та ін. Основою суспільного відтворення, яке складається з чотирьох фаз (виробництво, обмін, розподіл, споживання), є виробництво, оскільки аби «щось» розподілити, необхідно це «щось» виробити.

Модель кругообігу факторів виробництва, товарів і доходу відбиває складні, циклічні, ітеративні, взаємопов'язані процеси прийняття рішень в економічній діяльності. Обмеженість ресурсів і доходів не дає змоги споживачам придбати усі бажані товари і послуги. Так само і виробництво товарів обмежене наявними економічними ресурсами. У підсумку найважливішою проблемою є проблема вибору пріоритетів у прийнятті рішень.

Ринкове саморегулювання і державне регулювання – це дві складові, необхідні для стійкого функціонування економіки. Управляти сучасною економікою без них це, за дотепним висловом П. Самуельсона і В. Нордхауза, все одно, що аплодувати однією рукою. Таким чином держава також є одним із суб'єктів розподілу ресурсів і доходів. Дискусійне лише питання про розподіл регулювальних функцій між ринком і державою.

Світова практика налічує безліч моделей поєднання державних важелів регулювання з ринковим саморегулюванням економіки залежно від цілей та політико-економічних умов господарювання. До базових засад, що визначають масштаби державного впливу на економіку, належать: економічний порядок і рівень розвитку ринкової інфраструктури, співвідношення форм власності, цільова спрямованість господарювання та соціальна політика, економічна культура та ментальність суспільства, відкритість економіки та її інтегрованість у світову економіку тощо.

Особливості державного впливу на розподільчі відносини в Україні зумовлені низкою чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру:

- > слабкою роллю держави як інституції, що перебуває в стадії становлення;
- > трансформацією політичної системи внаслідок руйнації командно-адміністративної системи та побудови громадянського суспільства;
- > приватизацією державного майна як радикального кроку на шляху до формування базових інститутів ринкової економіки;
- > переходом до відкритості економіки задля тісної інтеграції у світову економіку тощо.

Державний сектор економіки відіграє важливу роль в економіці України. Після приватизаційних процесів у сфері управління центральних і місцевих органів виконавчої влади перебуває близько 3,5 тис. державних

підприємств, з них у промисловості – близько 1,4 тис.

Дотації – це особливий вид асигнувань з державного бюджету, який використовується для збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів і покриття касових збитків окремих державних підприємств.

Субвенції – один із видів державної фінансової допомоги центральним або місцевим органам виконавчої влади, що надається на конкретні цілі. Згідно з Бюджетним кодексом України субвенції – це міжбюджетні трансферти на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про їх надання. Субвенції використовуються також для санації підприємств, яким загрожує банкрутство.

Субсидії – допомоги, здійснювані державою з державного бюджету задля підтримки населення, а також певних видів підприємницької діяльності, сфер і галузей економіки, розвиток яких має велике значення для суспільства.

4.3. Держава як виробник суспільних благ

Однією з функцій держави є виробництво чистих і змішаних суспільних товарів (послуг). Чистими суспільними товарами (послугами) є послуги державного управління, державного регулювання економіки, національної оборони, забезпечення правопорядку, безпеки суспільства, держави, громадян. Ознаки суспільних товарів притаманні послугам у сфері освіти, охорони здоров'я, науки, культури, мистецтва, фізичної культури і спорту, охорони довкілля та ін.

Суспільні послуги надаються переважно державними установами (підприємствами, організаціями, закладами). Інколи суспільні товари можуть вироблятися приватним сектором економіки, але це не завжди ефективно.

Відомо, що система національних рахунків розрізняє п'ять секторів (груп) інституційних одиниць, однорідних з погляду функцій, які вони виконують в економічному процесі, та способів фінансування витрат. Одним із таких секторів є сектор загального державного управління, куди відносять інституційні одиниці, котрі мають забезпечувати продукування чистих і змішаних суспільних товарів (послуг). Цей сектор включає державні установи та організації, що фінансуються головним чином з державного та місцевих бюджетів, а саме: установи й організації загального управління, фінансів, регулювання економіки, науково-дослідної діяльності, охорони навколишнього природного середовища, оборони, підтримування внутрішнього порядку тощо.

Формування і реалізація стратегії розвитку сектору державного управління в Україні здійснюється за допомогою соціально-економічних прогнозів, державного та місцевих бюджетів, Державної програми економічного та соціального розвитку України й інших державних регіональних і галузевих програм.

Основні показники, що характеризують стан і завдання розвитку сектору, такі:

- > питома вага загальної суми державних доходів і витрат у ВВП;
- > питома вага державних видатків на освіту, охорону здоров'я, національну оборону, правоохоронну діяльність, охорону навколишнього природного середовища і т. д. у державному бюджеті або у ВВП;
- > обсяг державних видатків за вищеназваними напрямками на душу населення;
- > нормативи, що визначають мінімальні стандарти споживання суспільних послуг (прожитковий мінімум, розмір мінімальної заробітної плати, пенсії, гарантований мінімум послуг у галузі освіти, охорони здоров'я і т. п.);
- > показники рівня життя населення.

Для оцінювання ефективності у суспільному секторі використовують такі методи: аналіз витрат і результативності, аналіз витрат і корисності, аналіз витрат і вигід.

Терміном «аналіз витрат і результативності» позначають сукупність аналітичних прийомів, які уможливають визначення обсягу витрат і ресурсів на досягнення тієї чи тієї специфічної мети, поставленої перед суспільним сектором, і вибір оптимальних рішень. Аналіз витрат і результативності передбачає порівнювання тільки однорідних результатів.

У разі, коли оцінюванню підлягає діяльність, що дає широкий спектр результатів, а також коли результати суттєво відрізняються один від одного і за кількістю, і за якістю, доцільно застосовувати *аналіз витрат і корисності*. Цей метод є дещо ускладненою модифікацією методу аналізу витрат і результативності.

4.4. Держава і підприємництво

Зростання масштабів державного впливу на економічні та соціальні процеси зумовили виникнення протилежної концепції, прихильники якої розглядають бізнес і державу не стільки як партнерів, скільки як заклятих противників. Відносини бізнесу і держави являють собою суперечливу систему співробітництва й антагонізму. Ці відносини визначаються цілим комплексом причин. Частина з них коріниться у характері організації та функціонуванні владних структур. Так, особливістю сучасної ліберальної демократії є політичний і ідеологічний плюралізм, який відбиває соціальний, культурний, економічний, етнічний та інші форми плюралізму в громадянському суспільстві.

За будь-яких умов держава, принаймні в ідеалі, покликана забезпечувати втілення інтересів усього суспільства, усіх без винятку громадян. Тому й кажуть, що держава відображає спільну волю народу або нації. Цілком природно, що вона розробляє і втілює такий політичний курс, який не завжди і не в усьому збігається з інтересами окремих бізнесменів, корпорацій і навіть цілих галузей економіки.

Більше того, політика держави здатна радикально впливати на успіх або провал того чи іншого підприємства чи цілих галузей економіки і навіть

нищити їх. Тому певні дії уряду сприймаються бізнесом у цілому або окремими його представниками несхвально, часом і вороже. Це породжує непорозуміння та взаємну недовіру.

Кількісно визначити роль держави в управлінні економікою дуже складно, якщо це взагалі можливо. Вона настільки велика та різноманітна, що її не можна відобразити за допомогою будь-яких кількісних або статистичних одиниць виміру. Щоправда, з певною мірою достовірності можна встановити обсяг національного продукту, що виробляється під егідою держави, загальний обсяг продукції, що закуповується державою, питому вагу й абсолютні розміри державних інвестицій тощо.

Основні напрями підтримки державою бізнесу

У діяльності держави з підтримки бізнесу вирізняється кілька напрямів:

- > створення та підтримка інфраструктури економічної системи;
- > сприяння новим і прогресивним галузям економіки;
- > здійснення та підтримка науково-дослідних і конструкторських робіт (НДКР);
- > державні закупівлі продукції приватних компаній;
- > стимулювання продажу, збирання та зберігання інформації;
- > інші.

Одна з головних функцій держави полягає у забезпеченні загальних умов функціонування та розвитку основних сфер життєдіяльності суспільства, зокрема створення і підтримка інфраструктури, на якій базується вся діяльність економічної системи.

Одна з найважливіших інфраструктурних функцій держави полягає в тій ролі, яку вона відіграє у валютній і фінансовій сферах. Ідеться насамперед про гарантії надійності національної валюти. Стабільність грошової системи має вирішальне значення для ефективного функціонування економіки. За відсутності надійної фінансової системи, у створенні і підтримці якої велика роль належить державі, дуже складно мобілізувати заощадження населення або ефективно розподіляти фінансові ресурси.

Володіння грошима виступає важливим чинником влади. Тому питання випуску (емісії) грошей і їх обігу має контролюватися. Спосіб такого контролю значною мірою дає змогу оцінювати розподіл як економічної, так і політичної влади.

Підтримка державою великого бізнесу

Велике підприємництво в особі транснаціональних корпорацій реально відчуває державну підтримку декількох напрямів. За даними Бюджетного управління Конгресу США федеральний уряд витрачає до 25 млрд. дол. на рік на створення і підтримку інфраструктури капітального будівництва. Сюди входять федеральні витрати на фінансування будівництва автострад, транзитного сполучення, авіадиспетчерської служби, очистки стічних вод і т.д.

У США і Великобританії через систему державних закупівель

реалізується 1/5 ВВП, зокрема це стосується і закупівлі озброєння. В результаті великий бізнес суттєво економить на маркетингових дослідженнях, одержує додаткову вигоду від доступу до дефіцитних матеріальних ресурсів, результатів НДКР державних науково-дослідних структур у певній галузі. Для окремих корпорацій держава є єдиним покупцем продукції (робіт, послуг). Державні витрати сприяють формуванню загального клімату в економіці і більш-менш стабільного ринку для виробників.

Саме великий бізнес користується благами спільного приватно-державного підприємництва, у тому числі і в науково-технічній сфері. У країнах з змішаною економікою за останні роки виникло кілька науково-дослідних консорціумів зі змішаною приватно-державною формою власності.

Нерозривний взаємозв'язок і взаємозалежність держави і бізнесу, політичної й економічної систем найбільш яскраво проявляються у феномені військово-промислового комплексу. Саме тут керівництво бізнесу і державна бюрократія підтримують, доповнюють і посилюють один одного, вони злиті в одне ціле.

Особливості підтримки державою середнього і малого бізнесу

Держава не залишає поза увагою також малий і середній бізнес. Мале і середнє підприємництво – невід'ємна частина ринкового і соціального механізму мішаної економіки, без якої вона нездатна ефективно функціонувати і розвиватися. Мале і середнє підприємництво є джерелом життєздатності економіки в силу того, що воно забезпечує виробничо-господарську діяльність у тих сферах і регіонах, які не становлять інтересу для великого бізнесу, однак життєво необхідні для суспільства. Малі і середні підприємства забезпечують розширення поля конкуренції й економічно перешкоджають монополізації в галузях і сферах діяльності великих корпорацій; виконують піонерську функцію в реалізації новітніх технологій, товарів і послуг, освоєння яких пов'язане з великим економічним ризиком; сприяє збільшенню зайнятості, надаючи нові робочі місця; виконують стабілізуючу роль у соціально-політичному житті суспільства, збільшуючи верству власників-підприємців і створюючи прийнятні можливості для соціальної стабільності.

Таким чином, у процвітанні малого і середнього бізнесу реально зацікавлені, по-перше, самі ці суб'єкти, а по-друге, суспільство в цілому, оскільки малий і середній бізнес виконує дуже важливу суспільну функцію.

Практично усі країни з розвинутою ринковою економікою здійснюють підтримку підприємств малого бізнесу. При цьому враховуються національні й історичні особливості розвитку держави, розробляються законодавчі норми, спрямовані на створення умов для забезпечення мотивації підприємницької активності.

Тема 5

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

5.1. Основні засади теорії державного управління

Основою державного управління є соціальна структура, яка визначає його суб'єкти, інтереси, характер і спрямування управлінських процесів. Залежно від соціальної структури суспільства формуються політичні сили, які впливають на здійснення державного управління. Суспільство без держави і її діяльності функціонувати не може. Свою діяльність держава здійснює через владні повноваження за допомогою встановлення законів, виконання функцій управління та застосування різноманітних заходів. Першоджерелом владних повноважень є не держава, а народ. Він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування.

Держава являє собою механізм управління, апарат організації із засобами примусу, контролю і насильства. Отже держава – це соціально-організаційний інститут, своєрідна система взаємодії численних соціальних спільнот та апарату. Діяльність цього апарату дістала назву «державне управління», що є джерелом і основою влади, виступає в ролі регулятора поведінки людей і досягає своєї мети в результаті суспільних зв'язків – управлінських відносин. Державне управління являє собою засіб спрямовуючого впливу управлінської діяльності на процеси функціонування та розвитку держави.

Таким чином, державне управління – це вид діяльності держави, яка полягає у здійсненні нею управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію використання законів, нормативно-правових актів, здійснення розпорядчих функцій задля комплексного соціально-економічного розвитку і забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя.

У державному управлінні до суб'єктів управління належать: органи виконавчої влади (уряд, міністерства, відомства, місцеві державні адміністрації); посадові особи; службовці, що наділені державно-владними повноваженнями.

Об'єкт державного управління – це система, що підпорядковується владній волі суб'єкта управління і виконує його рішення, тобто система, якою управляють. Об'єктами можуть бути галузі, регіони, підприємства, органи. Кожному об'єктові управління притаманні різноманітні види діяльності.

Між суб'єктом і об'єктом державного управління не існує абсолютних меж. Система, що управляє як суб'єкт відносно того чи іншого об'єкта, своєю чергою, є об'єктом управління іншим суб'єктом. Так, наприклад, обласна державна адміністрація, що здійснює управлінські функції на території області, як суб'єкт управління на цій території водночас являє

собою об'єкт управління Кабінету Міністрів, а останній є об'єктом управління Президента.

5.2. Система органів державного управління економікою та їх функції

Державне управління та виконавча влада

Одним із головних завдань і проблем будь-якої конституції є питання повноважень органів державної влади та їх взаємовідносини. При визначенні владних повноважень необхідно пам'ятати, що джерелом влади є народ, який передає її відповідно до конституції органам влади. Влада необхідна для нормального функціонування держави, захисту її громадян

У цивілізованих державах світу державна влада базується на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. У державному механізмі відбувається звичайний діловий поділ праці задля спрощення державних функцій та ефективного контролю. Розподіляється не влада, а механізм її здійснення, який можна структурувати за двома ознаками: функціональною та інституційною.

Перша означає виділення основних функціональних видів державної діяльності – законотворення, виконавчо-розпорядча діяльність і правосуддя. Друга втілює організаційний устрій держави як сукупності різних державних органів (законодавчих, виконавчих, судових), наділених державно-владними повноваженнями (компетенцією). Тобто державна влада за своєю суттю єдина, а принципи «розподілу влади» є лише теоретичною доктриною, на основі якої здійснюється функціонування державного механізму. Але при цьому обов'язкова одна умова: влада не може зосереджуватися в руках однієї особи або органу, інакше стануть неможливими взаємоконтроль, стримування, противаги і, як наслідок, – розподіл влади і правова держава.

Державна влада здійснюється через органи влади, виділені в Конституції як конкретні суб'єкти – державні органи і їх системи. Верховна Рада (законодавча гілка влади) приймає закони і контролює їх додержання; Кабінет Міністрів, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації організують виконання законів; діюча система судових органів на чолі з Верховним Судом здійснює правосуддя; Конституційний Суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Найголовніші повноваження держави зосереджені в органах виконавчої влади.

Під механізмом виконавчої влади розуміються державні органи, організовані в систему для реалізації їх цілей відповідно до поділу державної влади. З прийняттям Конституції України 1996 р. ця система набула чіткої ієрархічності і являє собою складову трьох рівнів:

- вищий (Кабінет Міністрів України);
- центральний (центральні органи виконавчої влади);
- місцевий (місцеві – регіональні – державні адміністрації).

На вищому рівні виконавчі функції держави покладено на Кабінет

Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади. В основному законі його статус визначено у п'ятих статтях Конституції України.

Функціональне і галузеве (міжгалузеве) державне управління здійснюють міністерства та інші центральні органи виконавчої влади.

5.3. Цілі та функції державного управління

Цілі та функції державного управління взаємозалежні. Перші відповідають на питання, що робити? а другі – як робити?

Ієрархія (розмежування) цілей здійснюється розміщенням їх у порядку зниження пріоритетності. Для цього визначаються найбільш пріоритетні цілі (цілі першого рангу), далі – найбільш суттєві з тих, що залишилися (цілі другого рангу), і т. д.

Основні види цілей державного управління утворюють таку структуру:

– суспільно-політичні, що охоплюють комплексний, цілісний, збалансований і якісний розвиток суспільства;

– соціальні, які відображають вплив суспільно-політичних цілей на соціальну структуру суспільства, стан і рівень соціального життя людей;

– економічні, які характеризують й утверджують економічні відносини, що забезпечують матеріальну основу реалізації соціально-політичних та інших цілей;

– духовні, пов'язані в одному аспекті зі сприйняттям духовних (культурних) цінностей, якими керується суспільство, а в іншому – з підключенням духовного потенціалу суспільства до реалізації суспільно-політичних і соціальних цілей.

Основні види цілей уточнюються конкретизованими цілями, які є нижчим рівнем порівняно з основними. До них належать:

– діяльнісно-проктологічні, що передбачають розподіл і регулювання діяльності за конкретними структурами механізму держави та державного апарату;

– організаційні, спрямовані на вирішення організаційних проблем у суб'єктів і об'єктів державного управління – побудову відповідних функціональних та організаційних структур;

– виробничі, що полягають у створенні й підтримці активності тих керованих об'єктів, які відповідають за досягнення вищеназаних цілей і сприяють їх реалізації;

– інформаційні, що забезпечують процеси цілевизначення, цілепокладення, цілереалізації й оцінювання ціледосягнення необхідною інформацією;

– роз'яснювальні, що включають відпрацювання знань, мотивів і стимулів, які сприяють практичному досягненню цілей державного управління.

Цілі державного управління також поділяють на стратегічні, тактичні й оперативні.

За критерієм, змістом, характером і обсягом впливу функції управління поділяються на загальні (або основні) та специфічні. Загальними є функції, які відображають сутнісні моменти державного управління, його основні об'єктивно необхідні взаємозв'язки.

Специфічні функції управління відображають особливий зміст окремих впливів, зумовлених різноманітністю багатьох взаємодіючих в управлінні компонентів. Вони реалізуються, як правило, в окремих сферах, галузях або в ланках державного управління (фінансування, оподаткування, ліцензування, кредитування тощо).

5.4. Методи державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки в умовах ринку передбачає систему заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, здійснюваних державними установами задля пристосування соціально-економічної системи до існуючих умов. Втручання держави в економічні процеси має забезпечити прогресивні зрушення в пропорціях відтворення, умови для добросовісної конкуренції, запобігання негативним соціальним та економічним наслідкам.

Вплив держави на економічні процеси передбачає поєднання ринкового саморегулювання з державними регуляторами.

Механізм ринкового саморегулювання функціонує на засаді взаємодії ринкової ціни, співвідношення попиту і пропозиції, а також конкуренції. Саме держава повинна об'єднати виробників і споживачів в одну економічну систему, підпорядкувати виробництво суспільним потребам у формі платоспроможного попиту. При цьому економіка розвивається ефективніше завдяки тому, що ринок спрямовує ресурси на виробництво найбільш потрібних суспільству товарів, примушує виробників застосовувати найефективніші комбінації використання обмежених ресурсів, сприяє розробленню та впровадженню нових технологій. Водночас механізм ринкового саморегулювання забезпечує ефективний розподіл ресурсів тільки за певних ідеальних умов. Ефективному розподілу ресурсів заважають вади ринкового саморегулювання, саме наявність яких зумовлює необхідність державного регулювання економіки.

5.5. Засоби державного регулювання економіки

Державне регулювання економіки спирається на систему засобів (інструментів). Останні можна поділити на чотири види: правові, адміністративні, економічні та пропагандистські.

Правове регулювання економіки передбачає діяльність держави зі встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм поведінки суб'єктів юридичних відносин. Під нормою розуміють певний, визнаний обов'язковим, порядок, правило. Управлінські відносини регулюються сукупністю норм, які мають однакову мету, але їх зміст, порядок

встановлення і впливу на процеси управлінської діяльності, сфера дії і механізм поширення в системі різні. Кожна норма складається з трьох елементів: гіпотеза, диспозиція та санкція. У гіпотезі зазначаються умови, обставини, ситуації у сфері економічних відносин, із настанням яких норма набирає чинності. Диспозиція визначає права та обов'язки учасників відносин. Санкція передбачає заходи адміністративно-правового примусу в разі невиконання обов'язків учасниками економічних відносин.

Адміністративні методи державного регулювання є інструментом прямого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, оскільки носять директивний, обов'язковий характер. Вони базуються на застосуванні нормативних актів (розпоряджень, рішень, наказів, постанов органів державного управління) і ґрунтуються на таких управлінських відносинах, як дисципліна, відповідальність, влада, примус. Використання адміністративних методів доцільне тоді, коли ринковий механізм та економічні засоби державного регулювання економіки виявляються недостатніми або діють надто повільно. До основних інструментів адміністративного регулювання належать: ліцензії, квоти, санкції, норми, стандарти, державні замовлення, ціни тощо.

Економічні методи державного регулювання економіки зорієнтовані на досягнення поставлених цілей за допомогою притаманних управлінню економічних засобів та стимулів, які впливають на економічні інтереси суб'єктів господарювання. Економічне регулювання здійснюється інструментами фіскальної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, амортизаційної та інших напрямів державної економічної політики. Одним із найважливіших інструментів фіскальної політики є державні закупівлі, здійснювані через механізми державних замовлень. Держава виступає найбільшим замовником продукції, робіт і послуг. Цей механізм передбачає конкурсний відбір виконавців державних замовлень, укладання контрактів, виробництво продукції (виконання робіт, надання послуг), контроль, оплату продукції тощо.

Виконуючи функцію регулювання економіки та залежно від стану економіки держави, доходів бюджету та цілей економічної політики, з державного бюджету здійснюється надання субсидій і дотацій областям, галузям, особливо сільському господарству, окремим підприємствам, верствам населення.

Податки – один з основних інструментів, який забезпечує ефективне регулювання економіки.

В основу формування податкової системи слід покласти принципи, що діють у розвинутих країнах.

- об'єктом оподаткування можуть бути прибуток, дохід, майно, земля;
- сума податку має дорівнювати вартості наданих державою благ і послуг;
- способи оподаткування можуть застосовуватися прямі і непрямі, пільгові і жорсткі, стримувальні і обмежувальні.

Грошово-кредитне регулювання спрямоване насамперед на те, щоб

тимчасово вільні грошові засоби надійшли на ринок, тобто в банківську систему, і щоб на ці гроші існував попит покупців і вони були використані з максимальною економічною та соціальною ефективністю.

Важливим важелем регулювання інвестиційної діяльності є амортизаційна політика. У промислово розвинутих країнах серед джерел інвестиційних ресурсів кошти амортизаційного фонду, який є часткою власних коштів підприємств найвагоміші. Механізм прискореної амортизації дає змогу підприємствам уже в перші роки експлуатації машин і устаткування окупити більшу частину їхньої вартості, нагромадити в амортизаційному фонді достатню кількість коштів для інвестування й інвестицій.

Тема 6

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

6.1. Сутність та показники економічного розвитку

Для виявлення сутності розвитку варто розглянути його у співвідношенні з такою категорією, як економічне зростання. Наявність у системі постійної тенденції перевищення темпів зростання виробництва над темпами приросту населення є економічним зростанням. Іншими словами, економічне зростання проявляється через кількісні зміни в результатах функціонування економічної системи. За умови, якщо кількісні зміни супроводжуються або приводять до нових якісних характеристик системи – воно перетворюється на економічний розвиток. Економічний розвиток – це процес якісних змін в економічній системі. Економічне зростання може відбуватися без економічного розвитку, однак економічний розвиток без економічного зростання неможливий.

Для характеристики вищезазначених економічних процесів в економічній літературі також використовуються поняття кількісного та якісного зростання. Кількісне зростання, як і економічне, передбачає збільшення валового внутрішнього продукту, яке засновується на створенні матеріальних цінностей. При його оцінці ефективність використання наявних ресурсів не береться до уваги. На відміну від кількісного, при оцінці якісного зростання зважають як на збільшення обсягу агрегованих показників, так і на тенденції у змінах рівня використання наявних ресурсів та екологічної ситуації.

Найпростішим геометричним зображенням циклу економічного розвитку є синусоїда, поділена на чотири фази: пік, спад (рецесія), дно (криза), піднесення.

Показники економічного розвитку поділяють на дві групи. До першої групи показників належать ті, за допомогою яких можна оцінити кількісні зміни в обсягах виробництва продукції. Основними серед них є показники приросту валового внутрішнього продукту (ВВП) та ВВП на душу населення, а також показники ефективності функціонування економіки, що обчислюються на підставі ВВП, виробництво основних видів продукції на душу населення (окремих галузей).

До другої групи входять показники, які дають змогу оцінити якість економічного розвитку. Всі показники цієї групи поділяють на дві підгрупи. Перша з них дозволяє оцінити економічний розвиток шляхом «оптимальної» взаємодії соціальних, економічних та політичних чинників, друга – оперує показниками якості життя.

6.2. Теорії та моделі економічного розвитку

Усі теорії економічного розвитку поділять на дві основні групи. До першої з них відносять теорії, спрямовані на визначення та обґрунтування

того чи іншого ключового чинника розвитку. До другої – теорії економічного розвитку, розроблені для країн, що розвиваються.

У теоретичному аспекті всі теорії економічного розвитку першої групи можна поділити на посткейнсіанські, неокласичні, неінституціональні та теорії ендogenous впливу НТП.

Представники кейнсіанського наукового напрямку розробили теорії економічного розвитку та зростання, що істотно вплинули як на розвиток економічної думки, так і на формування економічної політики багатьох розвинутих країн. Спільною рисою для всіх кейнсіанських та посткейнсіанських моделей розвитку є розгляд економічного розвитку як процесу, що характеризується кількісними змінами та залежить від обсягів інвестицій.

Основним проявом економічного розвитку С. Кузнець вважав зростання сукупного продукту, яке б передбачало перетворення багатьох аспектів економічного життя. Ці перетворення мали зачіпати структуру виробництва; галузеву і професійну структуру зайнятості; структуру доходу з погляду факторів виробництва; чисельність, віковий склад і територіальний розподіл населення; міждержавні потоки товарів, капіталу, робочої сили та знань; організацію промисловості і державне регулювання. Зазначені перетворення є необхідною умовою економічного зростання, що формують або підтримують економічний розвиток.

У результаті емпіричних досліджень С. Кузнець визначив основне джерело економічного зростання – науково-технічний прогрес, який полягає у розширеному застосуванні науки для розв'язання проблем виробництва, та виокремив показники, що зумовлюють належність держав до сучасної економіки: темпи приросту доходу на душу населення, розподіл робочої сили за галузями та розміщення населення по території.

Уперше для оцінки темпів економічного зростання виробнича функція була використана для аналізу економіки США Ч. Коббом та П. Дугласом. **Виробнича функція Кобба–Дугласа** пов'язує випуск з величиною виробничих фондів (капіталу) та витратами живої праці добутком членів:

Однією з найбільш відомих моделей економічного зростання та розвитку неокласичного напрямку є **модель Р. Солоу**. Модель Солоу характеризує вплив трьох факторів (амортизації, темпів приросту населення та НТП) на рівень капіталоозброєності.

Однією з найбільш відомих моделей економічного розвитку, в якій акцентується увага на механізмі перетворення малорозвинутої аграрної країни в економічно розвинену з галузевою структурою та високим рівнем урбанізації, є **двосекторна модель Льюїса**.

Згідно з моделлю будь-яка економічна система складається з двох секторів:

1. Традиційний (сільськогосподарський) сектор з натуральним сільським господарством і нульовим рівнем продуктивності праці.
2. Сучасний (промисловий) сектор – конкурентоспроможний і капіталізований сектор з міською промисловістю та міграцією робочої сили з

традиційного сектору.

Домінування одного з них над іншим визначає характер і темпи економічного розвитку.

Основна увага у моделі Льюїса приділяється міграції робочої сили з села до міста та зростанню виробництва у промисловому секторі.

Проблема забезпечення промислового сектору достатнім обсягом капіталу вирішується через реінвестування прибутків підприємців з високорозвинутих країн. Міграція та підтримання високого рівня зайнятості – утриманням рівня зарплати на більш високому рівні порівняно з традиційним сектором.

За певного обсягу капіталу підприємці з промислового сектору будуть наймати робітників, доки граничний продукт робітника зрівняється з рівнем заробітної плати. Оскільки весь прибуток реінвестується, то обсяг капіталу збільшуватиметься і підприємці будуть продовжувати наймати нових робітників із традиційного сектору. У цьому й полягає механізм економічного зростання моделі Льюїса.

6.3. Стадії економічного зростання та розвитку

Важливе значення для оцінки процесів економічного розвитку посідає виділення стадії економічного розвитку. Найбільш відомими є три підходи до їх виокремлення:

- формаційний;
- технологічний;
- цивілізаційний.

Виокремлення стадій з погляду економічної історії розвитку економічного устрою країн здійснив Р. Ростоу. Згідно з його теорією, для переходу від малорозвинутої до розвинутої кожна економічна система проходить п'ять стадій:

- 1) традиційне суспільство;
- 2) визрівання передумов для ривка;
- 3) ривок до самопідтримувального зростання;
- 4) перехід до технологічної зрілості;
- 5) ера масового споживання.

Згідно з Ростоу всі розвинуті країни пройшли стадію ривка до самопідтримувального зростання. Щодо країн, які розвиваються, то вони перебувають на стадії або традиційного суспільства, або визрівання передумов для ривка. Перехід до ривка можливий лише за умов мобілізації заощаджень та їх перетворення в інвестиції для прискорення економічного розвитку.

Технологічний підхід базується на теорії економічної генетики, прихильники якої проводять паралель між економічним розвитком системи та техніко-технологічним розвитком. Своєрідними хромосомами, так званими *ядрами саморозвитку*, виступають інноваційні виробництва, які визначають темпи економічного розвитку. Сукупність інноваційних виробництв утворює основу технологічного укладу. Технологічний уклад – це сукупність

технологічних процесів, що знаходяться на одному рівні.

Найбільш відомою класифікацією технологічних укладів, а отже і стадій економічного розвитку, є класифікація, розроблена російським ученим С. Глазьевим, згідно з якою у світовій економіці протягом останніх століть змінилося п'ять технологічних укладів.

6.4. Стратегічна модель економічного розвитку України

Стратегічною метою України на сучасному етапі розвитку є розбудова високорозвинутої, соціальної за своєю суттю, демократичної правової держави з конкурентоспроможною економікою. Для досягнення вказаної мети визначено за необхідності реалізацію інноваційної моделі розвитку, яка передбачає інституційні перетворення та ефективне державне регулювання для адаптації національної економіки до закономірностей розвитку світової господарської системи.

Стратегічні, тактичні й оперативні цілі, шляхи та способи їх реалізації визначаються у концепції соціально-економічного розвитку країни. Стратегію соціально-економічного розвитку України було висвітлено у Посланні Президента України до Верховної Ради (2002 р.) «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії соціального та економічного розвитку України на 2002–2011 роки».

Інституціональне регулювання покликане забезпечити формування, самоорганізацію та самоінноваційність інституціональної структури, ефективну дію інституціональних механізмів подолання інституціональної кризи та існуючих інституціональних провалів, зняття негативних інституціональних обмежень та створення нових інституціональних передумов і можливостей соціально-економічного розвитку України.

Ключове завдання формування нової інституціональної структури економіки України полягає в становленні нової системи коопераційних зв'язків, яка передбачає зниження рівня трансакційних витрат через формування великих, конкуруючих стратегічних виробників. Розробка та впровадження відповідної законодавчої бази, загальноприйнятих правил, кодексу господарської поведінки суб'єктів ринку та самої держави, протидії корупції та організованій злочинності сприятиме процесам багатокладності і господарської рівноправності різних форм власності, свободі підприємництва і конкуренції.

Соціальна стратегія має бути послідовно спрямована на створення цивілізованої соціальної ринкової системи господарювання, здатної органічно поєднати економічний і соціальний прогрес.

Успішність реалізації завдань **інноваційно-інвестиційної стратегії** залежить від становлення ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів та управління ними. Забезпеченню інвестиційного характеру економічного розвитку в Україні сприятиме: відновлення інвестиційного потенціалу держави шляхом формування централізованих капіталовкладень; контроль за цільовим використанням амортизаційних

відрахувань; податкове стимулювання інвестиційних та інноваційних процесів; створення умов для збільшення обсягів надходжень прямих іноземних інвестицій через застосування додаткових макроекономічних та адміністративно-правових стимулів і механізмів.

Ключове завдання **зовнішньоекономічної стратегії** полягає в забезпеченні відповідно до світових стандартів та критеріїв оптимальних параметрів відкритості української економіки, дотримання яких сприятиме економічній безпеці держави, забезпечуватиме тісніше поєднання внутрішньої та зовнішньої економічної політики. Основними напрямками є:

- створення передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС;
- оптимізація економічних відносин з Російською Федерацією;
- співробітництво з іншими країнами світу;
- євроатлантична інтеграція;
- продовження та поглиблення співпраці з міжнародними фінансовими інституціями.

Інтегрування України до європейських структур потребує вироблення та реалізації нової моделі взаємовідносин з регіонами й управління ними. Модель має відповідати принципам регіональної політики Європейського Союзу, сприяти становленню нових форм співпраці у форматі «центр–регіони». Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій через формування оптимальної структури господарства регіонів; запровадження системи стратегічного бюджетного планування та фінансового вирівнювання із застосуванням об'єктивних критеріїв, гарантованих державою соціальних стандартів тощо; вирішення спільних регіональних та міжрегіональних проблем розвитку шляхом об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів виконавчої влади та самоврядування; підвищення ролі регіонів у зовнішньоекономічному співробітництві; удосконалення системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку, обґрунтування стратегії розвитку окремих регіонів; формування інфраструктури підтримки регіонального розвитку через створення спеціальних інститутів; підвищення ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави; адаптацію національного законодавства з питань регіональної політики до норм і стандартів Євросоюзу.

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

7.1. Основні показники розвитку регіональної економіки

Регіоном у національній економіці – це частина території країни зі специфічними природно-кліматичними й економічними умовами, що має чітко означені адміністративні межі, власні органи управління, на якій створюються матеріальні й соціальні блага, необхідні для проживання, організації побуту, відпочинку населення, а також здійснення ним виробничої діяльності.

Регіони України істотно різняться між собою за наявним виробничим і соціальним потенціалом, тож активізація соціально-економічних процесів на їх територіях відбувається по-різному. Відповідно до прийнятої мережі економічного районування в Україні виділяють такі регіони: Карпатський (Закарпатська, Львівська, Чернівецька, Івано-Франківська області), Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області), Поліський (Волинська, Рівненська, Житомирська, Чернігівська області), Східний (Сумська, Полтавська, Харківська області), Донецький (Донецька, Луганська області), Придніпровський (Запорізька, Дніпропетровська, Кіровоградська області), Центральний (Київська, Черкаська області та м. Київ), Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим та м. Севастополь).

Показники розвитку регіональної економіки – це сукупність індикаторів, які дають змогу визначати її стан та здійснювати необхідні порівняння, а також оцінку ефективності державної регіональної політики і її вплив на розвиток національної економіки в цілому.

Залежно від економічного змісту та функціонального призначення показники розвитку регіональної економіки прийнято поділяти на такі основні групи: натуральні та вартісні; кількісні та якісні; об'ємні та сітьові; абсолютні та відносні; обов'язкові (планові) та звітні (в основному статистичні); розрахункові, інформаційні.

Натуральні показники характеризують фізичні параметри певних відтворювальних процесів і використовуються для характеристики матеріально-речової структури виробництва. Вони вимірюються у таких одиницях, як штуки, тонни, метри та ін.

Найпоширенішими є *вартісні показники*, які обчислюють у грошовому виразі (гривнях, доларах, євро).

Кількісні показники характеризують у числовому вимірі (у фізичних або грошових одиницях) безпосередні результати діяльності. Вони поділяються на об'ємні (обсяги виробництва продукції та послуг, перевезень пасажирів і вантажів, інвестицій, величина заробітної плати тощо) та сітьові (розвиток мережі об'єктів соціального призначення – шкіл, закладів освіти, побутового обслуговування населення тощо).

Якісні показники відображають співвідношення між однорідними чи неоднорідними величинами, за допомогою яких характеризуються темпи змін в економічних процесах, ефективність виробництва, використання різних видів ресурсів та ін.

7.2. Фінансова база регіонів

Фінансовий стан регіону – це результат впливу низки чинників: загальних фінансово-економічних умов країни та економічного стану всіх господарських суб'єктів у регіоні; державного законодавства та прав, наданих регіональним органам влади у загальній системі оподаткування; рівня розвитку міжбюджетних відносин. Складність вирішення проблем регіональних фінансів зумовлюється необхідністю, з одного боку, врахування зазначених чинників, а з іншого – потребує пошуку прийнятних інструментів управління ними, оскільки у зв'язку зі значною диференціацією в рівнях соціально-економічного розвитку окремих регіонів застосування універсальної моделі неможливе.

Головна особливість фінансів регіону полягає в тому, що на місцевому рівні діють три самостійні фінансові підсистеми – державна, муніципальна та господарюючих суб'єктів господарювання, громадських організацій і населення. Перші дві підсистеми традиційно належать до категорії централізованих фінансів, остання – до категорії децентралізованих фінансів. Фінанси суб'єктів господарювання та населення безпосередньо не належать до прямої юрисдикції органів влади, однак значною мірою також є об'єктом управління, об'єктом регіональної фінансової політики через інструменти оподаткування, бюджетного фінансування соціальної сфери, фінансування муніципальних замовлень тощо.

Фінансова база регіонів – це сукупність усіх можливих джерел формування доходів органів місцевої державної влади, що використовуються для покриття витрат, необхідних для виконання наданих їм повноважень. Вона складається з: дохідної частини місцевих бюджетів; позабюджетних цільових фондів; інших коштів.

Центральною ланкою фінансової бази регіонів є дохідна частина місцевих бюджетів. Правовою основою формування місцевих бюджетів є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Бюджетний кодекс України.

Місцевий бюджет – це фонд грошових коштів, який утворюється згідно з нормативним актом відповідного органу місцевої влади конкретного регіону для забезпечення функцій і повноважень місцевого самоврядування.

Економічна сутність місцевих бюджетів проявляється в їх призначенні. Вони виконують такі функції: 1) формування грошових фондів місцевих органів влади; 2) розподіл цих фондів між галузями народногосподарського комплексу та використання їх місцевими органами влади для виконання завдань відповідно до своєї компетенції; 3) контроль за фінансово-

господарською діяльністю підприємств, організацій та установ, підпорядкованих органам місцевої влади.

7.3. Інвестиційний потенціал та інвестиційна привабливість регіонів

Інвестиції є основою економічного зростання, яке забезпечує приріст обсягів виробництва, впровадження новітніх технологій, створення нових робочих місць і, як результат, підвищення конкурентоспроможності регіону на зовнішніх та внутрішньому ринках, зростання рівня оплати праці, зменшення безробіття та покращання рівня життя населення.

Інвестиції – це усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Вони поділяються на реальні інвестиції, фінансові інвестиції та заощадження.

До *реальних інвестицій* належать: вкладення у статутні фонди підприємств та організацій; позики, надані суб'єктам господарської діяльності; придбання об'єктів нерухомості; золото; предмети колекціонування. *Фінансові інвестиції* – це інвестиції у державні та недержавні цінні папери (акції, облігації тощо), а також вкладення у ф'ючерсні та форвардні контракти, опціони. Як *заощадження* можуть розглядатися депозити фізичних та юридичних осіб у комерційних банках. Залучені банками кошти вкладаються переважно у фінансові активи. Тому банки відносяться до так званих фінансових посередників, до яких також можна віднести кредитні установи, страхові та трастові компанії, інвестиційні фонди.

Джерелом інвестицій можуть виступати власні, позичкові та залучені кошти.

Інвестиційна діяльність визначається як сукупність практичних дій суб'єктів цієї діяльності (громадян, юридичних осіб і держави) щодо реалізації інвестицій.

Інвестиційний потенціал регіону – це можливість та готовність суб'єктів господарювання до здійснення інвестиційної діяльності на території регіону, тобто вкладення інвестицій у розвиток його економіки. Важливою характеристикою інвестиційного потенціалу є напрями вкладення інвестицій, які виступають як об'єкти інвестиційної діяльності. До них належать: створення та реконструкція основних фондів; обігові кошти; цінні папери (акції, облігації та ін.); цільові грошові вкладення; науково-технічна продукція та інші об'єкти власності; майнові права та права на інтелектуальну власність.

7.4. Основні засади стратегії регіонального розвитку національної економіки

Назріла нагальна потреба в удосконаленні методів державного регулювання основних напрямів і форм регіонального розвитку задля підвищення рівня його збалансованості та добробуту населення, що мешкає на конкретній території. Вирішення цих проблем можливе на основі стратегій регіонального розвитку, які мають комплексний характер. Розробка стратегій економічного розвитку регіонів сьогодні – одне з найважливіших завдань, які виникають перед органами місцевого самоврядування й управління. Це пов'язано з необхідністю розробки нових генеральних планів, визначення у тісному співробітництві з іншими зацікавленими суб'єктами довгострокових перспективних цілей розвитку, запровадження нових механізмів та інструментів у систему управління регіональним господарством в умовах розвитку ринкових відносин.

В основу державної стратегії регіонального розвитку країни як складової частини загальнонаціональної стратегії доцільно покласти принципи, що відповідають ідеям та поглядам світового співтовариства на подальший розвиток суспільства. У нинішній час такою домінантною ідеєю є концепція сталого розвитку, основні принципи якої були проголошені на Всесвітній конференції ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Її суть полягає у взаємопов'язаності завдань соціально-економічного розвитку людства та збереження довкілля. Ідеї даної концепції покладені в основу визначення стратегій розвитку більшості країн.

Основними стратегічними завданнями державної регіональної політики на період до 2015 р. визначено такі: підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їхнього ресурсного потенціалу; забезпечення розвитку людських ресурсів; розвиток міжрегіонального співробітництва; створення інституційних умов для регіонального розвитку.

ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

8.1. Функції і принципи соціально-економічного прогнозування

Сутність соціально-економічного прогнозування. Життя сучасного суспільства неможливе без передбачення майбутнього, без визначення перспектив його розвитку. Нині прогнозування є одним із вирішальних наукових чинників формування стратегії і тактики економічної політики держави. Державне регулювання економіки має забезпечувати втілення тільки оптимальних рішень, оскільки потенційні втрати суспільства від необґрунтованих розпорядчих заходів – великі.

Прогноз – це науково обґрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому, а також про альтернативні шляхи і строки досягнення такого стану. Процес розробки прогнозів називається *прогнозуванням*.

Найважливіший напрям прогнозування суспільного розвитку – соціально-економічне прогнозування.

У методології прогнозування розрізняють два аспекти: теоретичний і управлінський. *Теоретичний аспект* полягає в тому, що за допомогою прогнозування здійснюється аналіз реальних фактів та причинно-наслідкових зв'язків, оцінка й опис можливих і бажаних перспектив розвитку об'єкта. *Управлінський аспект* виражається в тому, що прогнозування дає змогу формувати рекомендації щодо державного регулювання економіки на відповідну перспективу.

В соціально-економічному прогнозуванні розрізняють три форми передбачення: гіпотезу, прогноз і план (програму).

Гіпотеза характеризує наукове передбачення на рівні загальної теорії.

Прогноз порівняно з гіпотезою має більшу визначеність і достовірність, оскільки базується не тільки на якісних, а й на кількісних параметрах.

План (програма) – це комплекс заходів, спрямованих на досягнення певних цілей.

Найтісніше взаємопов'язані прогнозування і планування. Єдність між ними зумовлена тим, що прогнозування створює умови для науково обґрунтованого планування (процесу прийняття управлінських рішень).

Оцінка об'єкта прогнозування здійснюється за допомогою якісних характеристик і кількісних параметрів. За своєю суттю прогнозування є безперервним процесом, який зумовлений необхідністю постійного уточнення й коригування прогнозів з урахуванням розвитку прогностики та економічної науки.

8.2. Класифікація соціально-економічних прогнозів.

Однією з найважливіших характеристик соціально-економічного прогнозування є *класифікація (типологія) прогнозів*, зокрема: масштаби

об'єкта; час випередження; елементи відтворення; функції прогнозу; джерела прогнозної інформації і т. д. Однак велика кількість таких ознак без чітко визначених характеристик ускладнює створення єдиної класифікації.

За масштабами об'єкта прогнозування прогнози поділяються на глобальні, макроекономічні, секторів економіки, міжгалузевих народногосподарських комплексів, галузеві, регіональні, локальні, підприємств та ін.

За часом випередження прогнози класифікують на оперативні, короткострокові, середньострокові, довгострокові та далекострогові.

За елементами та напрямками відтворення вирізняють прогнози первинних факторів виробництва та прогнози суспільних потреб.

Прогнози первинних факторів виробництва є вихідними в системі економічного прогнозування, зокрема: прогнози природних ресурсів (землі, води, палива, мінеральних ресурсів); матеріальних ресурсів (прогнози виробництва продуктів переробки природних ресурсів); трудових ресурсів (демографічні прогнози, прогнози трудових ресурсів, прогнози ринку та продуктивності праці); фінансових ресурсів (прогнози доходів та витрат бюджетів і фондів, інвестицій тощо); науково-технічні прогнози і т. п.

До прогнозів суспільних потреб належать прогнози, що характеризують потреби в продукції (роботах, послугах). З огляду на це виокремлюють прогнози загальнодержавних, виробничих, особистих і т. п. потреб, а також прогнози економічної кон'юнктури.

Важливе місце у системі соціально-економічних прогнозів належить *соціальним прогнозам*, які охоплюють прогнози споживчого попиту населення, попиту населення на суспільні товари, рівня життя населення, соціального складу суспільства і т. д.

8.3. Методи соціально-економічного прогнозування.

Методами прогнозування називають сукупність прийомів і оцінок, що дають змогу на підставі аналізу колишніх (ретроспективних) внутрішніх і зовнішніх зв'язків, притаманних об'єкту, а також їхніх змін зробити достатньо вірогідне судження щодо майбутнього розвитку об'єкта. Нині кількість відомих методів і прийомів прогнозування перевищує 150. Вибір методів прогнозування здійснюється згідно з характером об'єкта та вимогами до інформаційного забезпечення прогнозів.

Методи прогнозування можна об'єднати в дві групи: інтуїтивні й формалізовані.

Інтуїтивні (експертні) методи базуються на використанні експертної інформації. Ними користуються тоді, коли бракує чітких тенденцій розвитку об'єкта, коли прогнозуються процеси, які не мають історичних аналогів, коли іншими методами прогнозування неможливо формалізувати оцінку впливу на розвиток об'єкта багатьох факторів. Експертні оцінки дають змогу встановити ступінь складності й актуальності проблеми, визначити основні

цілі та критерії, виявити чинники і взаємозв'язки між ними, обґрунтувати переважні альтернативи розвитку.

До *формалізованих методів прогнозування* належать методи прогнозної екстраполяції та моделювання. Використання формалізованих методів доцільне за наявності достатньої фактографічної інформації і чіткої тенденції розвитку об'єкта прогнозування.

Методи екстраполяції базуються на припущенні, що закономірність (тенденція) розвитку об'єкта у минулому буде незмінною протягом певного часу і в майбутньому. Але оскільки в дійсності тенденція розвитку може змінюватися, то прогнозні результати слід розглядати як імовірнісні.

8.4. Прогнозування економічного і соціального розвитку України

Прогнозування розвитку здійснюють шляхом побудови економетричних моделей, причому кожна така модель ґрунтується на певній економічній закономірності, яку необхідно економічно сформулювати й кількісно визначити на підставі статистичних даних.

Економетричні моделі складаються з функціональних регресійних і балансових рівнянь, які кількісно визначають взаємозв'язки та пропорції між макроекономічними величинами на всіх фазах процесу відтворення.

Економічний зміст комплексних економетричних моделей визначають взаємозв'язки макроекономічних величин на окремих фазах процесу відтворення, виражені рівняннями моделі. Економетричні моделі містять такі основні змінні та співвідношення: обсяг виробництва; доходи та споживання населення; капіталовкладення та основні фонди; рівень зайнятості та безробіття; обсяги зовнішньої торгівлі та ін.

Соціально-економічне прогнозування в Україні. Серед перших макроекономічних моделей України були моделі УКР-1 та УКР-2, розроблені в Науково-дослідному економічному інституті при Держплані УРСР. Модель УКР-2 вважали дезагрегованою моделлю великого розміру, яка мала 79 регресійних і 22 балансові рівняння.

Останні версії – УКР-МАКРО-3 і УКР-МАКРО-4 – були побудовані за системою національних рахунків (СНР).

Певний інтерес становить розробка Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України – *моделювальна система «Бюджет»*. Вона призначена для розв'язання завдань бюджетного та макроекономічного моделювання, зокрема для оцінювання очікуваних надходжень до державного бюджету й обсягів його найважливіших витрат, прогнозування динаміки цін, обсягів платоспроможного попиту, експортно-імпорتنних потоків тощо. Ця система використовувалася під час розробки проекту Державного бюджету України.

ПРОГРАМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

9.1. Сутність та принципи макроекономічного програмування

Системний підхід у соціально-економічній політиці.

Макроекономічне програмування як складова механізму державного регулювання економіки широко використовується в економічно розвинутих країнах задля соціально-економічної стабілізації, формування макропропорцій та забезпечення динамічності розвитку економіки.

Економічна політика держави у своїй основі об'єктивно має план дій, послідовність тих чи інших заходів. А звідси – повинен існувати й інструмент реалізації такої політики, бо в противному разі закони, законодавчі акти та інструкції, що приймаються для її виконання, будуть безрезультативними. Такими інструментами є програми економічного і соціального розвитку.

Програма – це універсальна категорія. Вона дає змогу людині, колективу, державі цілеспрямовано діяти в постійно змінюваних умовах. Особливість макроекономічного планування полягає в тому, що його об'єктом є національна економіка, а суб'єктом – держава.

Збільшення кількості й складності економічних об'єктів і процесів, динамізм їх розвитку, а також усвідомлення людством природи економічних явищ приводять до необхідності застосування системного підходу до управління економікою на усіх рівнях. Додержання вимог системного підходу сприяє підвищенню ефективності управління, зменшенню ризиків від недосягнення намічених результатів. *Системний (комплексний) підхід* – це цілісна методологія, сутність якої полягає у розгляді об'єктів будь-якої природи як багатокomпонентної системи, сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що забезпечують свій внесок і вплив на результат функціонування.

Поєднання цих елементів в одну систему приводить до появи додаткового, *синергетичного ефекту*, що породжується не окремими складовими системи, а їхнім взаємозв'язком, спільними діями. Синергетичний ефект може бути позитивним або негативним, залежно від того, наскільки складові системи пов'язані між собою. Останнє зумовлене ступенем досконалості управління.

Методологією розв'язання завдань управління зі застосуванням системного підходу є *системний аналіз*, який визначається як сукупність наукових методів і практичних прийомів розв'язання складних проблем (технічних, економічних, соціальних, політичних і т. д.).

9.2. Види державних програм

Першими здійснили розробку державних програм США, Канада, Франція і Японія. Зокрема програма освоєння ресурсів річки Теннессі, розроблена в 1930-ті роки (США), програми освоєння районів Півночі (Канада). В Японії найвідомішими є національні програми «Технополіс», «План реконструкції Японських островів» та ін.

Директивне та індикативне планування. З погляду обов'язковості виконання суб'єктами господарювання планових завдань розрізняють директивні та індикативні плани.

Директивний план має силу юридичного закону, адресний та обов'язковий для виконання характер. У разі директивного планування посадові особи несуть відповідальність за невиконання планових завдань.

Індикативний план – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави, що передбачає створення таких умов функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань.

Рекомендаційний характер індикативних планів, проте, не означає, що суб'єкти господарювання можуть ігнорувати його цілі, пріоритети та систему заходів. Для впливу на діяльність економічних суб'єктів слід урахувувати ступінь зрілості ринкових відносин і вишукувати адекватні методи та засоби державного впливу задля якнайповнішої реалізації намічених планів.

Система програмних документів економічного і соціального розвитку України. Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» система програмних документів економічного і соціального розвитку складається з:

- Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;
- програм економічного та соціального розвитку АР Крим, областей, районів і міст на короткостроковий період;
- програм розвитку окремих галузей економіки.

В багатьох країнах світу державні макроекономічні програми розробляються на довго- (до 10 років), середньо- (4-5 років) та короткострокову перспективу (1 рік). Складниками її є національна, галузеві та регіональні програми.

9.3. Принципи і методи обґрунтування програм соціально-економічного розвитку

Принципи державного прогнозування та розробка програм економічного і соціального розвитку. Державне прогнозування та розробка програм економічного і соціального розвитку спирається на певні закономірності – принципи. Вони визначають логіку, завдання і характер складання, реалізації та контролю за виконанням програмних заходів.

Основними принципами, визначеними Законом України «Про державне прогнозування та розробку програм економічного і соціального розвитку України», є: цілісність, об'єктивність, науковість, гласність, самостійність, рівність, дотримання загальнодержавних інтересів.

Система показників макроекономічних планів. Показники макроекономічних планів класифікуються за такими групами: натуральні та вартісні; кількісні та якісні; об'ємні та сітьові; абсолютні та відносні; обов'язкові, розрахункові та інформаційні.

Методи планово-економічних розрахунків. Основними методами планово-економічних розрахунків є балансовий і нормативний.

Сутність *балансового методу* в макроекономічному плануванні полягає в застосуванні прийомів і розрахунків, які уможлиблюють встановлення зв'язку та узгодження між потребами й засобами для їх забезпечення. Завданням розроблення балансу є досягнення оптимальної відповідності (рівняння) між сукупністю потреб і загальною сумою джерел їх задоволення:

Кожний баланс являє собою дві взаємопов'язані групи показників (частин, розділів балансу). Перша узагальнює ресурси в розрізі джерел, друга характеризує потреби за напрямками їх використання. Залежно від виду балансу ресурсна частина може мати назви: «доходи», «попит», «надходження»; а частина, яка характеризує потреби, – «витрати», «пропозиція», «розподіл».

Класифікація балансів здійснюється за багатьма ознаками. За масштабами об'єкта планування вирізняють баланси народногосподарські, галузеві, регіональні і т. ін.; за часовою ознакою – статичні й динамічні баланси; за одиницями виміру – натуральні (матеріальні), вартісні (фінансові), трудові баланси і т. д.

Нормативний метод засновано на використанні прогресивної, науково обґрунтованої системи норм і нормативів.

9.4. Державна програма економічного і соціального розвитку України

Державна програма економічного і соціального розвитку (ДПЕСР) України – це документ, у якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання.

ДПЕСР України, як зазначалося вище, розробляється щороку на короткостроковий період взаємоузгоджено з проектом державного бюджету України на відповідний рік.

Вступ. У вступі дається загальна характеристика програми, містяться відомості про нормативно-правові та організаційні засади її розробки.

1. Оцінка тенденцій соціально-економічного розвитку в минулому і поточному роках. Головні проблеми. Цей розділ є аналітичним. Він охоплює аналіз цілого спектра соціально-економічних проблем.

2. Вплив зовнішньоекономічної ситуації на економіку України. У цьому розділі оцінюється вплив оточення на соціально-економічний розвиток країни. Дається характеристика глобалізаційних тенденцій в економіці, визначено основні параметри стану світового ринку та проблеми, що перешкоджають інтегруванню України у світовий економічний простір.

3. Цілі урядової політики. У цільовому розділі міститься перелік цілей та пріоритетів економічного і соціального розвитку по ряду напрямів.

4. Реформування державного управління. Головною метою державної політики у цій сфері є створення ефективної системи державного управління, яка б відповідала стандартам демократичної європейської правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою.

5. Внутрішня політика.

6. Зовнішньоекономічна політика.

Додатки.

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

10.1. Економічна теорія добробуту

В умовах сьогодення під економічним добробутом часто розуміють реальний дохід індивіда, а показником економічного добробуту країни – обсяг ВВП на душу населення або рівень національного доходу на душу населення.

Корисність правомірно розглядати як характеристику задоволеності споживача (чи досягнутого ним добробуту) при споживанні певних товарів та послуг.

Характерними особливостями корисності можна назвати такі:

- категорія корисності служить для того, щоб зрозуміти поведінку споживача;
- корисність кожного даного блага пов'язана з певною ситуацією і зі зміною останньої цілком може виявитись іншою;
- корисність висвітлює принциповий момент у поведінці споживача – вибір благ – та служить критерієм відбору необхідності того чи іншого об'єкта вибору блага;
- категорія корисності дозволяє констатувати факт наявності самостійності споживача, його суверенітет і свободу вибору.

Благо буде куплене, якщо споживач віддасть йому перевагу, побачивши в ньому певну корисність для себе.

10.2. Соціальний вибір і функція суспільного добробуту

Соціальний вибір – це зведення індивідуальних смаків і вподобань до узагальнених (агрегованих) соціальних уподобань. Теорія, яка вивчає проблему агрегації індивідуальних уподобань чи думок, чи інтересів у суспільний добробут, суспільну думку, соціальний вибір, а також зв'язок між окремими індивідами і суспільством, відома під назвою *теорії соціального вибору*. Автором цієї теорії є американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Кеннет Ероу.

Проблема виявлення и узгодження індивідуальних уподобань в аналізі й моделюванні соціального вибору є однією з головних і складних. Розв'язати цю проблему можливо лише за допомогою процедури *голосування* споживачів як виборців під час парламентських виборів чи референдумів, коли необхідно робити той або інший соціальний вибір.

У межах економічної *теорії добробуту* агреговані індивідуальні уподобання аналізуються за допомогою побудови *функції суспільного добробуту* (ФСД) – моделі, що формулює цілі суспільства і в якій рівень суспільного добробуту є математичною функцією розміщення ресурсів.

Вибір конкретної форми ФСД залежить від прийнятого у суспільстві розуміння справедливості. В економічній науці існує чотири підходи до

категорії справедливості: 1) утилітаризм; 2) егалітаризм; 3) лібералізм (роулзівський підхід); 4) ліберальний підхід (класичний лібералізм).

Ліберальний (ринковий) підхід не передбачає перерозподілу благ і доходів і вважає найбільш справедливим той розподіл, який досягнуто на конкурентному ринку, коли добробут кожного досягається з урахуванням індивідуальних стартових можливостей і здібностей. Згідно з цим підходом найкращими для суспільства є фактично досягнуті оптимальні за Парето варіанти, тоді як три попередні підходи вимагали державного втручання для досягнення найкращого, найбільш справедливого стану суспільства.

10.3. Соціальна нерівність та перерозподіл доходів

Соціальна нерівність – це міра нерівномірного розподілу матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому стані різних суспільних груп. Основними соціальними питаннями, які викликають стурбованість у кожному суспільстві, зокрема і в Україні, є проблема надто високої нерівності в розподілі багатства і доходів та існування бідності.

Існує кілька основних причин нерівності в розподілі доходів населення.

1. *Відмінності у здібностях і вміннях людей.* Люди мають різні розумові здібності, фізичні дані, різну схильність до ризику тощо.

2. *Інтенсивність праці.* Люди можуть працювати різну кількість годин на день, тиждень, а якщо необхідно – і у вихідні дні.

3. *Відмінності у професійних перевагах, видах занять та праці.* Різні види діяльності оплачують по-різному, серед причин цього явища й різна привабливість праці, й можливі ризики захворювань чи навіть загроз для життя.

4. *Відмінності в освіті і навчанні.* У сучасних умовах люди з вищим рівнем освіти (магістри, кандидати наук, доктори наук, доценти, професори) можуть заробляти більше грошей і здобути більш високооплачувану роботу.

5. *Інші чинники.* Сюди слід віднести такі чинники, як відмінності в готовності ризикувати, нерівність у володінні власністю, нерівність у доходах, спричинена нерівністю успадкованого і набутого майна; монополія на ринку, везіння, зв'язки, нещастя, дискримінацію за статтю, віком, етнічним походженням.

Бідні верстви населення – це ті, хто не має найнеобхіднішого: нормального житла, їжі, одягу, здоров'я, можливості здобути освіту. Крім того, бідність – це ще й страх перед майбутнім, зумовлений непевністю людини у своїх можливостях уберегти себе та близьких від нестатків.

Уперше у 2000 р. у щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України була сформульована як *першочергова проблема економічної політики* – проблема бідності в Україні. У 2001 р. Указом Президента України була затверджена Стратегія подолання бідності, згідно з якою були визначені *стратегічні напрями подолання бідності*.

10.4. Фінансування соціальної сфери

До соціальної сфери національної економіки входять такі складові: освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво, туризм, фізична культура і спорт, соціальний захист і соціальне забезпечення населення. Їхня діяльність значною мірою залежить від організації фінансового забезпечення.

Соціальну сферу необхідно розглядати з погляду двох взаємозалежних сторін:

- 1) як підсистему національної економіки;
- 2) як сукупність галузей суспільного господарства, програм і заходів, спрямованих на поліпшення якості життя населення.

Кожна галузь соціальної сфери має свою структуру, органи управління, правову й фінансову основу.

Система фінансового забезпечення соціальної сфери включає три основні складові: джерела фінансування; інструменти формування джерел фінансування; напрями фінансування.

За формами власності джерела фінансування поділяють на бюджетні та позабюджетні. За видами – бюджетні – за рівнями бюджетів і позабюджетні – за рівнями централізації коштів.

Інструментами формування цих джерел фінансування соціальних проектів і програм є податки соціально-економічного характеру, які стягуються в основному з населення, і державно-економічного характеру – основними платниками яких є усі інші сфери господарської діяльності, а також благодійні внески та ін.

Напрями фінансування спрямовані на забезпечення потреб соціальної сфери та організацію соціального захисту населення.

Джерела фінансування проектів і програм соціальної політики України поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні джерела фінансування визначаються бюджетною системою України та позабюджетними коштами.

Зовнішні джерела фінансування можуть формуватися за рахунок міжнародних економічних інституцій (міждержавних, державних і недержавних), кредитів; позик міжнародних фінансових організацій; гуманітарної допомоги з-за кордону.

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ З ЕКОЛОГІЄЮ

11.1. Концепція взаємодії економіки та екології

Забруднення навколишнього природного середовища – це негативний продукт господарської діяльності, який завдає збитків національному добробуту. Несприятливий вплив на навколишнє середовище набув катастрофічних масштабів, особливо в Україні, де сталася Чорнобильська катастрофа та мають місце інші техногенні випадки.

Сьогодні екологічна безпека виступає найважливішим чинником формування ринкової економіки, переходу до нової моделі економічного росту. Без розвинутої екології немає і не може бути розвинутої економіки.

У доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища зазначається, що для досягнення стану сталого природного позитивного розвитку необхідні такі умови: політична система, здатна забезпечити участь широкої громадськості в прийнятті рішень; економічна система, яка могла б забезпечити розширене виробництво та технічний прогрес на власній міцній базі; соціальна система, здатна знімати напруження, що виникає унаслідок негармонічного економічного розвитку; система ефективного виробництва, орієнтованого на збереження еколого-ресурсної бази; технологічна система, яка могла б стимулювати постійний пошук нових рішень; міжнародна система, що сприяла б налагодженню сталих торговельних і фінансових зв'язків; достатньо гнучка, здатна до самокорекції, адміністративна система.

Такий широкий діапазон необхідних передумов для переорієнтації системи сучасного матеріаломісткого та енергоємного екологічно небезпечного природокористування відбиває масштабність завдань, що поставили перед людством.

11.2. Екологічна складова стратегії сталого розвитку

Сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу прагнення майбутнього покоління задовольнити власні потреби. Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді людина – господарство – природа. Сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище й гармонізацію розвитку людини в природі.

Для умов України сталий розвиток може бути визначений як процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності

навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь.

Забезпечення сталого економічного розвитку належить до пріоритетних і глобальних проблем у внутрішній і зовнішній політиці країни.

Сталий розвиток України базується на таких *принципах*: забезпечення гармонізації співіснування людини і природи; реалізації права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку сучасних і майбутніх поколінь; невід'ємності захисту і підтримання належного стану навколишнього природного середовища у процесі розвитку суспільства; відповідальності держави за погіршення стану навколишнього природного середовища; нарощування національного потенціалу країни для забезпечення сталого розвитку; здійснення заходів щодо екологізації господарської діяльності, усунення причин негативного антропогенного впливу на якість навколишнього середовища, а не його наслідків; забезпечення у встановленому законодавством порядку доступу населення до екологічної інформації, включаючи інформацію про небезпечні матеріали та види діяльності; співробітництва у створенні відкритої міжнародної економічної системи, яке веде до економічного зростання і сталого розвитку всіх країн; стримування та запобігання переміщенню (перевезенню, переносу) в інші країни будь-якої діяльності або речовин, що вважаються шкідливими для здоров'я людини; проведення оцінки екологічних наслідків усіх видів діяльності, які можуть негативно вплинути на навколишнє природне середовище; зменшення різниці рівнів життя різних верств населення і подолання бідності; участі громадян в обговоренні проектів законодавчих актів, проведення громадської експертизи будівництва й експлуатації господарських комплексів; державного сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; залучення всіх верств населення країни до досягнення цілей сталого розвитку.

Головні принципи сталого розвитку базуються на фундаментальному положенні, що людина є невід'ємною складовою природи, а її діяльність повинна здійснюватися в гармонії з вимогами законів природи і бути підпорядкована цим законам. За такої умови можна уникнути деградації навколишнього середовища і не порушувати функціонування механізмів, що відтворюють природні основи життя. Ці умови сталого розвитку потребують, щоб захист навколишнього середовища став невід'ємною складовою такого розвитку.

11.3. Державне управління природокористуванням

Державне управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій нагляду, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування й іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

До системи органів управління в галузі охорони навколишнього середовища належать: органи загального державного управління; органи спеціального державного управління; органи місцевого самоврядування; органи громадського управління.

11.4. Організаційно-економічний механізм природоохоронної діяльності

В Україні функціонує економічний механізм охорони навколишнього середовища, орієнтований на ринкову економіку. Головна особливість цього механізму – орієнтація не на фінансування з державного бюджету, а в основному на економічні методи регулювання. Основою для формування економічного механізму охорони навколишнього середовища є принцип платного, компенсаційного за змістом природокористування зі створенням системи відповідних платежів.

В умовах ринкової економіки важливе значення мають економічні заходи для забезпечення охорони навколишнього природного середовища, які передбачають: установлення порядку оплати та нормативів і розмірів платежів за використання природних ресурсів, викиди та скиди забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище, захоронення відходів та інші види шкідливого впливу; надання підприємствам, установам та організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг за впровадження ними маловідходних енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійснення інших ефективних заходів з охорони навколишнього природного середовища; відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища та ін.

Зазначимо, що порядок користування природним середовищем і природними ресурсами ґрунтується на принципах охорони природного середовища й невичерпності використання природних ресурсів, створення нормальних екологічних і економічних умов для нинішнього і майбутніх поколінь, забезпечення пріоритетних напрямів природокористування, обліку й контролю за навколишнім природним середовищем. Ефективними засобами охорони навколишнього природного середовища й раціонального природокористування служать такі економічні важелі,

Тема 12.
**НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА
У ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

- 12.1. Зв'язки національної економіки з рештою світу.
- 12.2. Стратегічні напрями національної конкурентної політики.
- 12.3. Конкуренентоспроможність національної економіки.
- 12.4. Зовнішньоекономічна безпека національної економіки.

12.1. Зв'язки національної економіки з рештою світу

Економіка будь-якої країни розвивається не відособлено, а у взаємовідносинах із рештою світу. Ефективність її функціонування, своєю чергою, залежить не лише від результатів її внутрішнього розвитку, а й від участі у світових відносинах, тобто інтеграції у світове господарство.

Існують різні форми міжнародних економічних відносин: міжнародна торгівля товарами і послугами, міжнародний рух капіталів, міжнародна міграція робочої сили, міжнародна кооперація виробництва тощо.

Основними механізмами, що пов'язують національну економіку зі світовою, є механізми зовнішньоторговельних і міжнародних фінансових зв'язків.

Механізм зовнішньоторговельних зв'язків проявляється через експорт та імпорт товарів і послуг.

Механізм міжнародних фінансових зв'язків проявляється через міжнародні фінансові операції з отримання позик і надання кредитів, міжнародних операцій з купівлі та продажу реальних фінансових активів. Міжнародні фінансові операції породжують відповідні грошові потоки аналогічно імпорту й експорту товарів і послуг.

Активність країни у світових економічних відносинах можна оцінювати за такими показниками.

I. *Експортна (імпортна) квота* – відношення експорту країни до ВВП. Ця квота характеризує рівень відкритості національної економіки, її рівень залежить не лише від конкурентоспроможності товарів і послуг країни на світовому ринку, а й від потреб країни в імпорті, тобто доходи від експорту мають відшкодувати видатки на імпорт.

II. *Обсяг експорту (імпорту) країни на душу населення*. У розвинутих країнах із високим рівнем відкритості економіки обсяг експорту на душу населення становить 3 – 5 тис. дол. США. В Україні цей показник у 2005 р. становив 0,73 тис. дол.

III. *Експортний потенціал країни* – обсяг виробленої продукції, який країна може продати на світовому ринку без будь-якої шкоди для задоволення своїх внутрішніх потреб.

IV. *Співвідношення частки країни у світовому виробництві певного продукту з її часткою у світовій торгівлі ним*. Якщо частка країни у світовому виробництві певного продукту перевищує частку міжнародної

торгівлі ним, то це свідчить про його низьку конкурентоспроможність на світовому ринку.

V. *Структура експорту* – *питома вага різних товарних груп у загальному обсязі експорту*. Структура експорту характеризує роль країни у міжнародній галузевій спеціалізації, яка може мати різну спрямованість (машинно-технологічну або сировинну) залежно від переважання частки продукції обробної промисловості чи сировини, матеріалів, енергоносіїв у її експорті.

12.2. Стратегічні напрями національної конкурентної політики

Сутність концептуальних засад стратегії розвитку України на перспективу викладено у Посланні Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки».¹ Основними з них є:

Розвиток конкуренції, посилення державного регулювання суб'єктів природних монополій, підвищення прозорості їхньої діяльності, формування конкурентного середовища на ринках енергоносіїв, сільгосппродукції, транспортних перевезень, зв'язку, житлово-комунальних послуг, розміщення державного замовлення, централізованих капіталовкладень тощо.

Поглиблення, згідно з критеріями ЄС, лібералізації всіх сфер економічної діяльності. Глибока і всебічна лібералізація має стати основою інвестиційної привабливості української економіки, її демократизації та системного оздоровлення. Перехід до більш ліберальної моделі економічного розвитку має визначити магістральний напрям ринкових реформ у наступному десятиріччі.

Політика конкуренції на світовому ринку виробила ряд правил і умов, дотримання яких дає змогу не лише приєднатися до світового ринку, а й конкурувати на рівних умовах на ринках інших країн світу. Основна мета конкурентної політики полягає у створенні державною владою умов, які забезпечать неможливість пригноблення конкуренції між рівними учасниками ринку та між регіонами.

Політика конкуренції – це інструмент для підвищення економічної ефективності та створення сприятливого клімату для розвитку технічного прогресу, яка при цьому має на меті захист прав споживачів через створення для них найкращих умов придбання товарів і послуг, а також надання рівних можливостей товаровиробникам, запобігання інфляції. Забезпечення конкурентоспроможності малого товаровиробника сприяє, своєю чергою, створенню нових робочих місць, прискореному обігу коштів, поповненню бюджету й економічному зростанню.

12.3. Конкуренентоспроможність національної економіки

В умовах глобалізації економіки важливим є визначення позицій країни у системі світових економічних зв'язків. Основну роль при цьому відіграють конкурентні переваги і конкурентоспроможність.

Конкурентні переваги – це чинники, які позитивно впливають на конкурентоспроможність економіки країни у зовнішньоекономічних зв'язках.

До конкурентних переваг України у зовнішньоекономічних зв'язках слід віднести: територіальні та природні умови – розташування у Центральній Європі, сприятливий клімат, вихід до морів, переважно рівнинний рельєф, 25% світових запасів чорнозему тощо; сировинні ресурси – займаючи менше 0,5% території світу і маючи менше 1% населення світу, Україні належить близько 0,5% світових сировинних ресурсів; значний виробничий потенціал – за виробництвом чавуну й сталі на душу населення Україна займає провідне місце у світі, окремі галузі літакобудування, енергетика, космічна промисловість та інші використовують новітні технології на рівні кращих світових досягнень; достатньо розвинута інфраструктура; наявність достатньо кваліфікованої і порівняно недорогої робочої сили.

12.4. Зовнішньоекономічна безпека національної економіки

Активне входження України у господарські зв'язки зі світом є необхідним і природним, бо практикою доведено, що країни, які активно беруть участь у міжнародному поділі праці, неодмінно роблять успіхи в економічному і культурному розвитку.

Економіку будь-якої держави сьогодні неможливо розглядати як самодостатню і таку, що самозабезпечується. Вона перебуває під потужним впливом світових відносин. Триває безперервна взаємодія внутрішніх і зовнішніх чинників на економіку держав, які одні економіки стабілізують і зміцнюють, а інші послаблюють і навіть можуть призвести до руйнації.

Існує певна класифікація загроз економічній безпеці за параметрами: за місцем виникнення (внутрішні та зовнішні); за ступенем небезпеки (особливо небезпечні, небезпечні); за можливістю здійснення (реальні, потенційні); за масштабами здійснення (загальнонаціональні, локальні, індивідуальні); за сферою спрямування (виробничі, фінансові, експортно-імпортні, технологічні, військово-економічні, соціально-економічні).

Слід зауважити, що на сьогоднішній день превалюють зовнішні загрози, а внутрішні переважно є похідними.

Під поняттям *національної безпеки* розуміють стан чи властивість держави забезпечувати адекватне реагування в умовах постійного дестабілізаційного впливу військових, економічних, політичних, екологічних, соціальних, техногенних та інших чинників.

Важливою складовою національної безпеки є *економічна безпека*. Економічна безпека характеризується таким станом національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розширеного самовідтворення та спроможний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.